

Ενότητα Τέταρτη

Προσφυγικά Ρεύματα κατά την περίοδο 1914-1922

Ερωτήσεις ανάπτυξης

1. Ο διωγμός του 1914

ΠΗΓΗ 1

Το 1912, στα πρόθυρα των βαλκανικών πολέμων, το ευρωπαϊκό τμήμα της Αυτοκρατορίας -η Ρούμελη- παρέμενε η περιοχή η πιο πλούσια οικονομικά και η πιο ανεπτυγμένη πολιτιστικά της επικράτειας. Αν εξαιρέσουμε τη Σμύρνη, όλη η δραστηριότητα της Αυτοκρατορίας ήταν συγκεντρωμένη μεταξύ Κωνσταντινούπολης και Θεσσαλονίκης. Τέλος, την περιοχή αυτή δεν την κατοικούσαν μόνον Έλληνες, Βούλγαροι και Σέρβοι. Ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού απαρτιζότο από Τούρκους, οι οποίοι υποχρεώθηκαν να καταφύγουν στην Ανατολία. Ένα χρόνο αργότερα, το 1913, οι Ενωτικοί ως πολιτικοί ηγέτες της Αυτοκρατορίας, οι οποίοι ήταν, κατά μεγάλο μέρος, οι ίδιοι Ρουμελιώτες, είχαν χάσει ανεπιστρεπτή ολόκληρη τη Ρούμελη, με εξαίρεση την Ανατολική Θράκη έξω από την Κωνσταντινούπολη και είχαν χάσει κυρίως τη Θεσσαλονίκη, την πόλη της επανάστασής τους το 1908. Για την Αυτοκρατορία ακρωτηριασμένη από τον κύριο πνεύμονά της, επρόκειτο για χωρίς προηγούμενο καταστροφή. Επί πλέον, έχοντας απωλέσει μεγάλο μέρος του μη μουσουλμανικού πληθυσμού του, το δήθεν «οθωμανικό έθνος», αναδιπλωμένο στην Ανατολία, κατέληξε να είναι πολύ λιγότερο πολυεθνικό και περισσότερο μουσουλμανικό παρά χριστιανικό. Εξ ου και η σημασία που δόθηκε το 1914, στον πανισλαμισμό.

Αλλά σαν να μην έφθαναν όλα αυτά, στις 13 Φεβρουαρίου 1914, οι μεγάλες δυνάμεις αποφάσισαν πως τα περισσότερα νησιά του Αιγαίου που ήταν στ' ανοιχτά της Μικρασιατικής ακτής και που είχαν καταληφθεί από τον ελληνικό στρατό στη διάρκεια του πρώτου βαλκανικού πολέμου, έπρεπε ν' αφαιρεθούν από την Αυτοκρατορία και να παραδοθούν στο Ελληνικό Βασίλειο. Παρά ταύτα, η Κωνσταντινούπολη θεωρούσε πως η Χίος και η Λέσβος ήταν αναπόσπαστο τμήμα της μικρασιατικής ηπείρου και αρνήθηκε να αποδεχθεί την προσάρτηση. Έτσι, το 1914, η ένταση αυξήθηκε επικίνδυνα μεταξύ της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας γύρω από το θέμα των νήσων του Ανατολικού Αιγαίου. Για να εξασφαλίσει τον έλεγχό τους, καθεμιά απ' τις δυο χώρες προσπαθούσε να κερδίσει τη ναυτική υπεροπλία.

Λίγο πριν δολοφονηθεί, τον Ιούνιο του 1913, ο πρωθυπουργός, στρατηγός Μαχμούτ Σεβκέτ πασάς δήλωνε: «Στη διάρκεια του βαλκανικού πολέμου μάθαμε να σεβόμαστε τον ελληνικό στρατό όπως και τον στόλο της ο οποίος δεν μπορεί να συγκριθεί με τον παλαιό στόλο του τουρκοελληνικού πολέμου

[του 1897]. Κατά τη γνώμη μου, η μεγαλύτερη υπηρεσία που πρόσφερε ο Βενιζέλος στη χώρα του ήταν να διοργανώσει τις στρατιωτικές δυνάμεις του έθνους... Θέλω να προσφέρω την ίδια υπηρεσία στη χώρα μου» (Djemal Pasha, *Memories of a Turkish Statesman, 1913-1919* - Αναμνήσεις ενός τούρκου πολιτικού ανδρός, 1913-1919, Νέα Υόρκη, Arno Press, 1973, σ. 67).

Ο υπουργός ναυτικών και μέλος της τριανδρίας των Ενωτικών, Τζεμάλ πασάς έγραφε πως το 1914 «ο μοναδικός μας στόχος στη ζωή ήταν να γίνει ο στόλος μας ανώτερος από τον ελληνικό στόλο μόλις αυτό θα καθίστατο δυνατό». Το συμπέρασμά του ήταν πως δεν χωρούσε καμιά αμφιβολία πως σύντομα θα γινόταν μια αποφασιστική αναμέτρηση με την Ελλάδα.

Αυτή λοιπόν ήταν η πολιτική ατμόσφαιρα στο Αιγαίο το 1914, όταν παράλληλα με το δράμα των Τούρκων προσφύγων που κατέφευγαν στη Μικρά Ασία, εμφανίστηκε και το πρόβλημα των Ελλήνων προσφύγων που κινούνταν προς την αντίθετη κατεύθυνση.

Δ. Κιτσίκη, *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1280-1924)*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1988, σσ. 185-187

ΠΗΓΗ 2

Προοίμιο των διωγμών ήταν ο εμπορικός αποκλεισμός του 1909 και του 1911. Η ατμόσφαιρα όμως άρχισε να γίνεται έντονα ανθελληνική το 1913, μετά την πτώση της «Φιλελεύθερης Ενώσεως» και την ανατροπή της κυβερνήσεως του Κιαμάλ πασά που διαδέχθηκε η δικτατορία του νεοτουρκικού κοιμιάτου (Ιούνιος 1913). Το εκκρεμές θέμα της κατακυρώσεως των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου στην Ελλάδα, μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, επιδείνωσε τις σχέσεις Ελλάδος-Τουρκίας. Η συνθήκη των Αθηνών το Νοέμβριο του 1913 δεν επέλυσε τη σχετική διαφορά. Αναφέρεται μάλιστα πως ο Τούρκος αντιπρόσωπος, διαπιστώνοντας πως η Ελλάδα ήταν ανυποχώρητη στο θέμα των νησιών, διατύπωσε την πρώτη επίσημη απειλή εναντίον της ελληνικής μειονότητας.

Οι διωγμοί άρχισαν στα τέλη του 1913 με τη βίαιη εκδίωξη των Ελλήνων της Ανατολικής Θράκης. Τον Μάιο του 1914 υπό την καθοδήγηση των Γερμανών επεκτάθηκαν οι διωγμοί και στη δυτική Μικρά Ασία. Στη θέση των Ελλήνων που ξεριζώθηκαν, εγκαταστάθηκαν μουσουλμάνοι πρόσφυγες από εδάφη που έχασε η Τουρκία στους Βαλκανικούς πολέμους. Για την εκκένωση της περιοχής, που βρίσκεται απέναντι από τα επίμαχα ελληνικά νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, από τον ελληνικό πληθυσμό προβλήθηκαν λόγοι στρατιωτικής άμυνας. Βέβαια το ελληνικό κράτος ήταν ακόμη ουδέτερο και ο βασιλιάς του θεωρούνταν γερμανόφιλος.

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΕ', σ. 99

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές και με βάση τις γνώσεις σας από το σχολικό βιβλίο να εκθέσετε τους λόγους για τους οποίους η Τουρκική κυβέρνηση εξεδίωξε τους ελληνικούς πληθυσμούς από την Ανατολική Θράκη και τις ακτές της Δυτικής Μικράς Ασίας κατά τους βαλκανικούς πολέμους.

2.

ΠΗΓΗ 1

Κήρυξαν, λοιπόν, εναντίον τους γενικό μποϊκοτάζ και έκαναν αφισοκολλήσεις στα σχολεία και στα τζαμιά. Το περιεχόμενο των αφισών καλούσε τους μουσουλμάνους να εξοντώσουν τους Οθωμανούς Έλληνες. Την ίδια εποχή οι τουρκικές εφημερίδες δημοσίευαν πύρινα άρθρα κατά των ίδιων υπηκόων, ξεσηκώνοντας τους αναγνώστες τους εναντίον των Ελλήνων Οθωμανών και υποκινώντας τους σε πράξεις βίας και σε σφαγές.

.....
Τα εμπρηστικά άρθρα του τουρκικού Τύπου άρχισαν να δημοσιεύονται εντελώς ξαφνικά και χωρίς καμιά φανερή αφορμή. Ήταν τόσο οφθαλμοφανές πως ήταν «παραγγελία» της κυβέρνησης, που μου φαίνεται απίστευτο ότι δεν το κατάλαβαν ακόμα και οι πιο αμόρφωτοι Τούρκοι. Την ίδια εποχή έκαναν την εμφάνισή τους και κάτι ευτελείς λιθογραφίες, κατασκευασμένες στο πόδι, τρομερά κακότεχνες - προφανώς αποτελούσαν «έργα τέχνης» ντόπιων «καλλιτεχνών». Οι λιθογραφίες αυτές απεικόνιζαν Έλληνες να σφάζουν τουρκάκια και να ξεκοιλιάζουν εγκύους μουσουλμάνες, καθώς και άλλες φανταστικές σκηνές που δε στηρίζονταν σε κανένα πραγματικό περιστατικό - ούτε καν σε στημένες κατηγορίες. Οι εικόνες αυτές αναρτήθηκαν έξω από τζαμιά και σχολεία. Η προπαγάνδα αυτή απέφερε αμέσως καρπούς και ξεσήκωσε τους Τούρκους - κάτι μάλλον εύκολο για την επιθετική ιδιοσυγκρασία τους.

G. Horton, Αναφορικά με την Τουρκία, εκδ. «Νέα Σύνορα» - Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1992, σσ. 60-61

ΠΗΓΗ 2

Από το 1912, υπό το ψευδές πρόσχημα πως ήταν πλέον αδύνατο να γίνονται εκφορτώσεις πλοίων, τα πλοία υπό ελληνική σημαία αποκλείστηκαν από τα οθωμανικά λιμάνια. Επίσης απαγορεύθηκε στους ιθαγενείς Μουσουλμάνους να ψωνίζουν από τα ελληνικά μαγαζιά: αληθοσυμμορίες παρέλυσαν το πιο ανθηρό εμπόριο. Αυτή η τακτική δεν απέδωσε παντού: κυρίως δεν πέτυχε στη Φώκεια, όπου βρέθηκε το 1913, και στα χωριά της περιοχής της Κύμης¹, τα οποία επισκέφθηκα την ίδια εποχή, όπου το ιθαγενές τουρκικό στοιχείο ζούσε από την παραγωγή και τη βοήθεια των Ελλήνων: οι Μουσουλμάνοι της μεγάλης πόλης Ναζλί², στην κοιλάδα του Μαιάνδρου, ήρθαν στη Σμύρνη, για να κάνουν εμπόριο με τους Έλληνες παρά τις κατάρρες που τους εκτόξευε η τουρκική εφημερίδα *Keulu*. Τις απόπειρες αυτές ακολούθησαν παρενοχλήσεις και προκλήσεις. Στη συνέχεια μια φιλολογία μίσους, εκκλήσεις στο θρησκευτικό φανατισμό και στον ιερό πόλεμο κατέκλυσαν τις πόλεις και την ύπαιθρο: τέλος,

¹ Περιοχή της Κύμης: Πρόκειται για την περιοχή που υπήρχε η σπουδαία πόλη Κύμη της Αιολίδας, η οποία είχε χιστεί από Κυμαίους άποικους από την Εύβοια, ή από Λοκρούς, και γνώρισε μεγάλη ακμή τον 8ο και 7ο π.Χ. αιώνα.

² Ναζλί: Πόλη στη Μικρά Ασία, κοντά στον παραπόταμο του Μαιάνδρου Χρυσορρόα (Ναζλί-σου), επί της σιδηροδρομικής γραμμής Σμύρνης - Αϊδινίου.

αφαιρέθηκαν τα όπλα από όλο τον ελληνικό πληθυσμό. Όποιος κρατούσε κυνηγετικό όπλο ή μαχαίρι, ακόμα και από τα πιο ακίνδυνα που είναι απαραίτητα σ' όποιον εργάζεται στην ύπαιθρο, τον συνελάμβαναν, τον παρέπεμπαν στο Συμβούλιο του πολέμου και τον φυλάκιζαν μετά από άγριο ξυλοκόπημα. Από την άλλη μεριά, οι Μουσουλμάνοι ήταν οπλισμένοι και επίσημα καταταγμένοι.

Félix Sartiaux, *Η Ελληνική Μικρασία*, εκδ. Ιστορητής, Αθήνα 1933, σσ. 155-156

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές να παρουσιάσετε τα μέσα που χρησιμοποίησε η τουρκική προπαγάνδα για να δικαιολογήσει τους διωγμούς εναντίον των Μικρασιατών Ελλήνων.

3.

ΠΗΓΗ 1

Παραλλήλως προς την εγκατάστασιν των μωαμεθανών προσφύγων εις τα ελληνικά χωρία της Θράκης και των παραλίων της Μικράς Ασίας (διότι εις το εσωτερικόν της Μικράς Ασίας δεν έγιναν εγκαταστάσεις μουσουλμάνων εις ελληνικά χωρία) ετέθησαν εις ενέργειαν και πάντες οι δυνατοί τρόποι καταπίεσεως του ημετέρου στοιχείου: εμπορικός αποκλεισμός, συλλήψεις, φυλακίσεις, κακώσεις, τραυματισμοί, δηώσεις, τρομοκρατία της υπαίθρου χώρας. Οι μωαμεθανοί πρόσφυγες μόλις εγκαθιστάμενοι εις τας χριστιανικάς οικίας εξεδίωκον τους ημετέρους ομογενείς και κατελάμβανον τα κτήνη, τα οικιακά σκεύη, έπιπλα, εργαλεία, και πάσαν εν γένει την περιουσίαν αυτών· τους ηνάγκαζον να εργασθώσι δια λογαριασμόν των κακομεταχειριζόμενοι και παντοιοτρόπως πιέζοντες αυτούς. Εις τους δυστυχείς χριστιανούς ουδέν υπελείπετο ή ν' αναχωρήσωσι πεινώντες και εστερημένοι των πάντων. Ούτω ήρχισεν η μετανάστευσις των κατοίκων των χωρίων των επαρχιών Ανδριανουπόλεως, Σαράντα Εκκλησιών, Διδυμοτείχου, Βιζύης, Ηρακλείας, Αίνου, Καλλιπόλεως, Γανοχώρων, Φωκαίας, Κυδωνιών, Περγάμου, Αδραμυτίου, Βρουύλλων, Κυζίκου, Τσερμέ κ.λπ., κ.λπ. μετανάστευσις ήτις, δικαίως, μεγάλως ανησύχησε την ημετέραν Κυβέρνησιν προβάσαν εις επανειλημμένα διαβήματα προς περιστολήν του κακού και απειλήσασαν αντίποινα. Εν τω μεταξύ συμμορίαί ενόπλων μωαμεθανών είχαν καταστήσει αδύνατον την ύπαρξιν του ημετέρου στοιχείου εν τη υπαίθρω χώρα. Οι φόνοι, οι τραυματισμοί, αι λεηλασίαι, των ελληνικών περιουσιών ήσαν εις την ημερησίαν διάταξιν καθ' όλην την Τουρκίαν, εις τας συμμορίας ελάμβανον μέρος και αξιωματικοί τούρκοι. Ο εμπορικός αποκλεισμός εφηρμόζετο κατά τον αγριώτερον τρόπον.

Ανέκδοτη επιστολή από το Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών

ΠΗΓΗ 2

Ο ελληνικός όμως πληθυσμός της Μικράς Ασίας ήταν ύποπτος στις τουρκικές αρχές. Αυτό φαίνεται καθαρά σε διαταγή της τουρκικής κυβερνήσεως στη

διοίκηση Σμύρνης (14 Μαΐου 1914), που διοχετεύτηκε στον ευρωπαϊκό τύπο. Στο ίδιο κείμενο, ενώ δίνονται οδηγίες βίαιης εκτοπίσεως, υπενθυμίζεται στις αρχές να προμηθευτούν από τους εκτοπισμένους πιστοποιητικά ότι εγκαταλείπουν θεληματικά τα σπίτια τους, ώστε να μη δημιουργηθούν αργότερα πολιτικά ζητήματα. Φαίνεται πως για τη διεξαγωγή της επιχειρήσεως εκτοπισμού του ελληνικού πληθυσμού χρησιμοποιήθηκαν γερμανικές μέθοδοι. Άλλωστε από τους τελευταίους μήνες του 1913 τη στρατιωτική διοίκηση της Τουρκίας είχε αναλάβει ο Γερμανός στρατηγός Λίμαν φον Σάντερς. Είναι μάλιστα ενδεικτικό πως το Μάιο του 1914 στρατιωτική αποστολή με επικεφαλής το φον Σάντερς επιθεώρησε την περιοχή που θα έπρεπε να εκκενωθεί μέσα σε σαράντα μέρες.

I.E.E., τόμ. ΙΕ', σ. 99

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές και με βάση την αφήγηση του σχολικού σας βιβλίου να επισημάνετε τις μεθόδους που χρησιμοποίησαν οι Τούρκοι για τον εκτοπισμό των Ελλήνων κατά το έτος 1914.

4.

ΠΗΓΗ 1

Είς τα διαβήματα των Πατριαρχείων και της Ελληνικής Κυβερνήσεως εδίδετο η στερεότυπος απάντησις ότι εδόθησαν αυστηραί διαταγαί προς κατάπαυσιν της μεταναστεύσεως. Πράγματι, μετά τας απειλάς της ελληνικής κυβερνήσεως περί αντιποίνων εφαρμογής εδόθησαν διαταγαί απαγορεύουσαι, άνευ ετέρου, την αναχώρησιν των χριστιανών, αλλά ουχί και περί καταπάσεως ως των λόγων οίτινες προκάλεσαν την μετανάστευσιν· εκείνοι δε οι οποίοι μη δυνάμενοι να ανθέξωσιν εις τα καταπίεσεις ήθελον ν' αναχωρήσωσιν ηναγκάζοντο να υπογράψωσι δηλώσεις ότι φεύγουσι οικειοθελώς ουδόλως εξαναγκαζόμενοι εις τούτο. Μετά τινα καιρόν συνεκινήθη τέλος και η ξένη διπλωματία και απεστάλησαν οι Α' Διερμηνείς των ενταύθα πρεσβειών των μεγάλων Δυνάμεων, ίνα επί τόπου και εκ του πλησίον ίδωσι τα αποτελέσματα του εναντίον των Ελλήνων διωγμού και της τρομοκρατίας. Ούτοι δε είδον ότι, πλην εν Κυδωνίαις και νέα Εφέσω, ουδείς Έλλην υπήρχε πλέον εις τα παράλια. Ταυτοχρόνως ήρχισαν και αι μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας διαπραγματεύσεις δια την ανταλλαγήν των κτημάτων και των ελλήνων κατοίκων της Θράκης (...)

.....
Αι εργασίαι της επί τούτω συσταθείσης Μικτής Επιτροπής εξηκολούθησαν επί τινα χρόνον, οπότε επελθόντος του πολέμου (Α' Παγκοσμίου) διεκόπησαν χωρίς να καταλήξωσιν εις αποτέλεσμά τι.

Η μετανάστευσις έπαυσεν αλλά η κατάστασις του εν Τουρκία ελληνισμού δεν εβελτιώθη, τουναντίον μάλιστα. Την κήρυξιν του πολέμου (Α' Παγκοσμίου) επηκολούθησεν η μονομερής υπό της τουρκίας κατάργησις των διομολογήσεων, συμπλήρωμα δε ταύτης θεωρούσιν οι τούρκοι και την κατάργησιν των προνομίων του ημετέρου γένους εν Τουρκία, διότι ούτω μόνον

φρονούσιν ότι θα δυνηθώσι να επιτύχωσι τον εκτουρκισμόν ολοκλήρου της χώρας αυτών.

Ανέκδοτη επιστολή από το Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών

ΠΗΓΗ 2

Σε δεκαπέντε μέρες ο κύριος όγκος της δουλειάς έχει τελειώσει. Σε πολλές κοινότητες και περιοχές, όπως στις δύο Φώκαιες, δεν υπάρχει πια ούτε ένας Έλληνας. Όπως είπε και ο υψηλότατος Said Halim πασάς, μεγάλος βεζύρης και υπουργός των Εξωτερικών, με τον κυνισμό και τη διπροσωπία - που υπήρξαν τα κύρια χαρακτηριστικά των γεγονότων- στους πρέσβεις των Μεγάλων Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη: «απόλυτη τάξη βασιλεύει». Μάλιστα, βασιλεύει, γιατί δεν υπάρχει πια κανένας και τα αγαθά βρίσκονται στα χέρια των πλιατσικολόγων...

Η έρευνα που διεξήγαγαν οι Μεγάλες Δυνάμεις συνοδεύταν από κωμικά, στ' αλήθεια, γεγονότα, που θα με έκαναν να χαμογελάσω, αν οι καιροί δεν ήταν τόσο τραγικοί. Είχαν δοθεί διαταγές να βαφούν οι πόλεις, για να σβηστεί κάθε ίχνος καταστροφής. Στις δυο Φώκαιες, όπου συνόδευσα την επιτροπή ερεύνης, είχαν ξαναφτιάξει το ασβεστοκονίαμα, για να εξαφανίσουν τα σημάδια από τις σφαίρες, οι πόρτες είχαν επισκευαστεί, για να εξαλειφθούν τα σπασίματα από τις τσεκουριές και τα χτυπήματα των υποκοπάνων· το αίμα είχε ξεπλυθεί από παντού. Ο αντιπρόσωπος της Οθωμανικής κυβέρνησης, που μας συνόδευε, ο Chukri μπέης, πολιτικός επιθεωρητής, προσπαθούσε να παραπλανήσει τους απεσταλμένους. Αυτή η παιδαριώδης σκηνοθεσία δεν ξεγέλασε κανέναν. Αλλά κανένα μέτρο δεν πάρθηκε.

Félix Sartiaux, *Η ελληνική Μικρασία*, ό.π., σσ. 167-168

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές και με βάση το κείμενο του σχολικού σας βιβλίου να απαντήσετε στις ακόλουθες ερωτήσεις:

- α) Ποιες ήταν οι διπλωματικές ενέργειες του ελληνικού κράτους για την εξομάλυνση της κατάστασης που είχε δημιουργηθεί από τους διωγμούς των Ελλήνων της Τουρκίας και
- β) ποια τα αποτελέσματά τους;

5.

ΠΗΓΗ

Μερικός επαναπατρισμός και περίθαλψη των προσφύγων.

Ενώ η τουρκική αντίδραση στην ανακωχή του Μούδρου έπαιρνε συγκεκριμένη μορφή, το Οικουμενικό Πατριαρχείο σε συνεργασία με την ελληνική κυβέρνηση φρόντιζε για την ανακούφιση των Ελλήνων της αυτοκρατορίας. Τον Οκτώβριο του 1918 ιδρύθηκε η «Πατριαρχική Κεντρική Επιτροπή υπέρ των μεταποτισθέντων ελληνικών πληθυσμών» με πρόεδρο το μητροπολίτη Αίνου Ιωακείμ και μέλη διακεκριμένους Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως. Η σύσταση της Επιτροπής ήταν απαραίτητη, γιατί αμέσως μετά την ανακωχή

άρχισαν να επαναπατριζόνται άτακτα και ανοργάνωτα χιλιάδες γυναικόπαιδα. Καθώς τα σπίτια των εκτοπισμένων Ελλήνων είχαν καταστραφεί ή καταληφθεί από Τούρκους, η Επιτροπή σύστησε αναστολή της επανόδου των προσφύγων, ζητώντας την επέμβαση των τουρκικών αρχών και τη βοήθεια του Πατριαρχείου. Μπροστά όμως στην ορμή του αυθόρμητου επαναπατρισμού αναγκάστηκε να προσαρμοστεί και να κάνει κύριο έργο της τη μέριμνα των επαναπατριζομένων. Στις κύριες πόλεις της ανατολικής Θράκης και της Μικράς Ασίας δημιουργήθηκαν πάνω από 70 υποεπιτροπές, που παρείχαν στους επαναπατριζόμενους μεταφορικά μέσα, πρόχειρη στέγαση, δάνεια και ιατρική περίθαλψη. Τη μεγαλύτερη δυσκολία συνάντησε η Επιτροπή στην απόδοση των περιουσιών των εκτοπισμένων. Αρκετοί Έλληνες της Θράκης, των ασιατικών παραλίων της Προποντίδας και του Πόντου ξαναπήραν την ακίνητη, όχι όμως και την κινητή περιουσία τους.

Αν σκεφθεί κανείς το μεγάλο αριθμό των εκτοπισμένων, καταλαβαίνει πόσο δύσκολο έργο ήταν η αποκατάσταση όσων κατάφεραν να επιζήσουν. Σύμφωνα με την έκθεση πεπραγμένων της Επιτροπής, που κατά την ομολογία της στηρίζεται σε ελλιπή στατιστικά δεδομένα, στα 1918-1919 επαναπατρίστηκαν 79.034 Έλληνες. Το μικρό αυτό ποσοστό είναι ενδεικτικό για τον αποδεκατισμό των Ελλήνων στους άξενους χώρους της εκτοπίσεως, ταυτόχρονα όμως υποδηλώνει την απροθυμία της τουρκικής ηγεσίας να βοηθήσει στην ολοκλήρωση του έργου της Επιτροπής. Παρά τις εικονικές εκδηλώσεις συμπαραστάσεως, η τουρκική κυβέρνηση φορολογούσε εξαντλητικά τους άπορους επαναπατριζόμενους και τους άφηνε έκθετους στην οργανωμένη ληστεία της υπαίθρου· και οι Έλληνες πάλι δεν μπορούσαν να υπολογίζουν στη βοήθεια του συμμαχικού στρατού, διασκορπισμένου στην απέραντη αυτοκρατορία, για την αντιμετώπιση κάθε κρούσματος καταπίεσεως.

I.E.E., τόμ. ΙΕ', σσ. 106-107

Αφού μελετήσετε την παραπάνω πηγή να αναφερθείτε στους τρόπους με τους οποίους το Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης σε συνεργασία με την ελληνική κυβέρνηση βοήθησε στον επαναπατρισμό και επανεγκατάσταση των προσφύγων.

6.

ΠΗΓΗ 1

Την ίδια εποχή οι τουρκικές εφημερίδες δημοσίευαν πύρινα άρθρα κατά των ίδιων υπηκόων, ξεσηκώνοντας τους αναγνώστες τους εναντίον των Ελλήνων Οθωμανών και υποκινώντας τους σε πράξεις βίας και σε σφαγές. Συναντήθηκαν τότε όλοι οι διπλωμάτες της Σμύρνης και αποφάσισαν να επισκεφθούν το βαλή (γενικό διοικητή) και να επιστήσουν την προσοχή της εξοχότητάς του στο γεγονός ότι η συγκεκριμένη αρθρογραφία, σε συνδυασμό με τη γενική αναταραχή, θα μπορούσε να διαταράξει την ηρεμία αυτής της ειρηνικής επαρχίας.

Όλοι οι πρόξενοι επισκέφθηκαν το βαλή, με μοναδική εξαίρεση το Γερμανό, ο οποίος είπε ότι δεν μπορούσε να συμμετάσχει σε μια τέτοια πρωτοβουλία χωρίς την εξουσιοδότηση της κυβέρνησής του. Αυτή η αδράνεια του Γερμανού αξιωματούχου στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή τεκμηριώνει την εκτίμηση ότι οι Γερμανοί ήταν σε μεγάλο βαθμό συνένοχοι με τους Τούρκους συμμάχους τους για τις απελάσεις και τις σφαγές των χριστιανών. Εδώ που τα λέμε κανείς δεν αμφιβάλλει για το γεγονός ότι η Γερμανία ενέπνευσε την απέλαση των Οθωμανών Ελλήνων της Μικράς Ασίας σαν μια προπαρασκευαστική κίνηση του πολέμου που ήδη προετοίμαζε.

George Horton, Αναφορικά με την Τουρκία, ό.π., σ. 60

ΠΗΓΗ 2

Ο γιος του Σεϊτάνογλου, ο Τίμος, γύρισε, θυμούμαι, τούτη την εποχή από τη Μέση Ανατολή.

- Κακά μαντάτα σου φέρνω, πατέρα, είπε. Οι Τούρκοι παράγιναν μουφλούζηδες. Τους τρώνε τ' αφτιά ένα σωρό πράχτορες Γερμανοί, Ταλιάνοι, Φράγκοι. Στο Μπεύρουτ αντάμωσα το Νουρήμπεη και μου 'δωσε ένα φυλλάδιο που κυκλοφόρησε στη Μέση Ανατολή. Διάβασε να δεις τι γράφει.

Ο γέρος έβαλε μ' αξιοπρέπεια τα χρυσά γυαλιά του με το μαύρο κρεμαστό κορδόνι. Από τις πρώτες αράδες άρχισε να στραβώνει το στόμα του, να χαϊδεύει νευρικά τις φαβορίτες και το κοντό περιποιημένο μούσι του. Αν πεινούμε και υποφέρουμε μεις οι Τούρκοι - έγραφε το φυλλάδιο - αιτία είναι οι γκισούρηδες που στα χέρια τους κρατούνε τον πλούτο μας και το εμπόριό μας. Ως πότε όμως θ' ανεχόμαστε την εκμετάλλευση και τις προκλήσεις τους; Μπούκοτάρετε τα προϊόντα τους. Σταματήστε κάθε δοσοληψία μαζί τους. Τι τη θέλετε τη φιλία τους; Ποιο τ' όφελος να συναδελφώνεσθε και να τους προσφέρετε με τόση ειλικρίνεια την αγάπη και τον πλούτο μας...

Έγραφε πολλά κείνη η φυλλάδα και ο γέρος δεν πίστευε στα μάτια του. Διάβαζε και ξαναδιάβαζε δυνατά την κάθε αράδα.

- Ξέρεις, πατέρα, ποιος κυκλοφόρησε το άτιμο αυτό γραφτό σ' ολόκληρη την Ανατολή; είπε ο Τίμος.

- Οι Νεότουρκοι. Ποιος άλλος;

- Δεν το βρήκες. Μην κουράζεσαι άδικα και ψάχνεις. Θα σου το πω εγώ: Η Ντόυτσε Παλαισίνιεν Μπανκ! Μάλιστα, η Γερμανική Τράπεζα της Παλαιστίνης το κυκλοφόρησε. Κατάλαβες τώρα;

Ο γερο-Σεϊτάνογλου έκλεισε τ' αλεπουδίσια μάτια του κι έμεινε πολλήν ώρα συλλογισμένος. Σαν ξύπνιος έμπορας που ήτανε, άρχισε να καταλαβαίνει πως το ξένο κεφάλαιο μπούκαρε διψασμένο στο ξέφραγο αμπέλι της Τουρκιάς και πάλευε να κάνει πέρα κάθε αντίπαλο, να κρατηθεί. Για τούτο γυρισε κι είπε στο γιο του:

- Σκέφτομαι ν' αυξήσω τις καταθέσεις μας στις Τράπεζες της Ελβετίας και της Γαλλίας για να μη μείνουμε καμιά ώρα επί ξύλου κρεμάμενοι! Ο Θεός να με βγάλει ψεύτη, μα πολύ φοβούμαι πως μας περιμένουνε σκληρές μέρες. Δεν είναι πια η Τουρκιά που ξέραμε...

Σωστή κουβέντα είπε. Όμως ένας λαός, που έμαθε να ζει αδερφικά πλάι σ' έναν άλλον, χρειάζεται γερές δόσεις μίσους για ν' αλλάξει αισθήματα. Οι απλοί Τούρκοι, που ζούσανε μακριά απ' το φαρμάκι της προπαγάντας, χρόνια συνεχίσανε αδέρφια να μας ανεβάζουνε κι αδέρφια να μας κατεβάζουνε. Το αλισβερίσι δυσκόλεψε, όμως οι Έλληνες έμποροι, εργοστασιάρχες, χτηματίες, επιστήμονες εξακολουθούσανε να κρατούνε στα χέρια τους τη ζωή του τόπου.

Διδώ Σωτηρίου, *Ματωμένα Χώματα*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1991, σσ. 67-68

ΠΗΓΗ 3

Επί τριάντα έτη η Γερμανία είχε ελεύθερο πεδίο δράσης στην Τουρκία. Στην αρχή την ενδιέφερε μόνο ως προς τη διάθεση των βιομηχανικών της προϊόντων, ως ένα πεδίο δράσης των οικονομικών και εμπορικών της συναλλαγών. Αλλά από το 1913 οι Γερμανοί πολιτικοί σχολιαστές μιλούσαν ήδη για γερμανική αποίκηση της Μικράς Ασίας: «Η μόνη λύση στο Ανατολικό ζήτημα, που θα ευνοούσε τη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία», έγραφε ο Ritter στο έργο του *Berlin-Bagdad*, «θα ήταν η συμμαχία των κρατών της Κεντρικής Ευρώπης ως Προστάτιδων Δυνάμεων της Μικράς Ασίας, με το προνόμιο να μπορούν να αποικίσουν τη χώρα». Αδειάστε τη Μικρά Ασία από τα ιθαγενή στοιχεία που σας στέκονται εμπόδιο, έλεγε εκείνο τον καιρό η Πρωσική κυβέρνηση στους Ταλαάτ και Εμβέρ: είσαστε δάσκαλοι στην τέχνη της εκκένωσης. Και εμείς θα αντικαταστήσουμε αυτούς τους σκύλους τους Έλληνες, τους ταραχοποιούς και άπληστους, με καλούς και τίμιους, εργατικούς Γερμανούς, υποταγμένους και υπάκουους, οι οποίοι θα σας αποδώσουν στο εκατονταπλάσιο αυτό που η εξαφάνιση των Ελλήνων θα σας έχει στερήσει και τα οφέλη από την επιχείρηση θα είναι για σας σημαντικότερα απ' ό,τι όλοι οι θησαυροί του χαλίφη.

Félix Sartiaux, *Η Ελληνική Μικρασία*, ό.π., σσ. 157-159

ΠΗΓΗ 4

Δεν υπάρχουν αμφιβολίες για τη συνενοχή της Γερμανίας στο σύνολο των μέτρων που ελήφθησαν. Αυτό καταμαρτυρούν τα γραπτά των παγγερμανιστών Γερμανών δημοσιογράφων, οι εκθέσεις της *Deutsche Palestina Bank*, το βιβλίο του *Sturmer*, του ανταποκριτή της *Gazette de Cologne* στην Κωνσταντινούπολη, τα επίσημα έγγραφα που κατάσχεσε η Ελληνική κυβέρνηση και ανέφεραν τις συνομιλίες του von Jagow με τον Δραγούμη και τον Θεοτόκη, τις επιβεβαιώσεις του βαρόνου de Burian στον πρωθυπουργό της Ελλάδας στη Βιέννη, την επίσημη ομολογία του μεγάλου βεζίρη στον πρωθυπουργό της Ελλάδας πως οι εκτοπίσεις από το Αϊβαλί είχαν διαταχθεί υπό ένα στρατιωτικό πρόσχημα από το στρατηγό Λίμαν φον Σάνδερς, στις επαναλαμβανόμενες πιεστικές αιτήσεις του οποίου η Τουρκική κυβέρνηση έπρεπε να υποχωρήσει. Έχουμε μια ακόμη μαρτυρία με πολύ μεγάλο βάρος: τις επιβεβαιώσεις του πρέσβη της Αμερικής, *H. Morgenthau*. Ο Γερμανός ναύαρχος *Usedom* που στάθμευε στα Δαρδανέλλια, του είπε αυτολεξεί πως οι Γερμανοί με τις πιέσεις τους ανάγκασαν τους Τούρκους να εκτοπίσουν τους

Έλληνες από όλες τις παράκτιες περιοχές. Ο πρέσβης προσθέτει: «Δεν είμαι σίγουρος ότι ο Ταλαάτ και οι εταίροι του αντιλαμβάνονταν πως έπαιζαν το παιχνίδι της Γερμανίας· αλλά δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία πως οι Γερμανοί τους εξωθούσαν διαρκώς σ' αυτό το έργο για το οποίο είχαν φυσική κλίση». Έχω ήδη πει πως το πρόγραμμα των Νεοτούρκων δε θα μπορούσε να εξηγηθεί, αν δε λαμβάναμε υπόψη μας την υπόσχεση της Γερμανίας να αντικαταστήσει τους Έλληνες της Μικράς Ασίας με Γερμανούς. Αυτό προκύπτει από τη συζήτηση ενός Τούρκου βουλευτή και του Ταλαάτ, την οποία αναφέρει ο πρέσβης της Αμερικής. Ο βουλευτής έκανε στον υπουργό των Εσωτερικών την ακόλουθη ερώτηση: «Γιατί δώσατε τη διοίκηση του κράτους στους Γερμανούς; Δε βλέπετε πως το σχέδιο της Γερμανίας είναι να κάνει την Τουρκία γερμανική αποικία;» Ο Ταλαάτ απάντησε: «Καταλαβαίνουμε πολύ καλά πως αυτό είναι το σχέδιο των Γερμανών, αλλά ξέρουμε επίσης πως δεν μπορούμε να κάνουμε τη χώρα να σταθεί στα πόδια της με τα δικά μας μέσα. Επομένως επωφελούμαστε από την τεχνική και υλική βοήθεια που οι Γερμανοί μπορούν να μας διαθέσουν· χρησιμοποιούμε τη Γερμανία, για να βοηθηθούμε στην ανοικοδόμηση και την άμυνα της χώρας, μέχρι που να είμαστε έτοιμοι να αυτοκυβερνηθούμε με τις δικές μας μόνο δυνάμεις». Ο Ταλαάτ συνήθιζε να λέει στον Αμερικανό πρέσβη πως χρησιμοποιούσε τη Γερμανία, ενώ εκείνη πίστευε πως χρησιμοποιούσε εκείνον.

Félix Sartiaux, *Η Ελληνική Μικρασία*, ό.π., σσ. 175, 177-178

ΠΗΓΗ 5

Σύγχρονα το δράμα των καταπιέσεων και των εκτοπισμών των ελληνικών πληθυσμών στα παράλια της Μικράς Ασίας γίνεται ολοένα και πιο τραγικό, κατά παρακίνηση των γερμανικών στρατιωτικών κύκλων που έχουν τη γνώμη ότι με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζουν τα πλευρά της Τουρκίας.

Απ. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 353

ΠΗΓΗ 6

Εκτός από την άνοδο του τουρκικού εθνικισμού, που υπήρξε ο κύριος παράγων, στη δίωξη του ελληνικού στοιχείου συνετέλεσαν και οικονομικοί λόγοι. Οι Έλληνες, με τη συγκέντρωση του εμπορίου και της βιομηχανίας στα χέρια τους, ήταν φυσικό να αποτελούν εμπόδιο στην επιδίωξη της Γερμανίας να ολοκληρώσει την οικονομική της διείσδυση στην υπανάπτυκτη Τουρκία. Έτσι στα 1915 προπαγανδιστικά φυλλάδια της Γερμανικής Τράπεζας Παλαιστίνης προέτρεπαν τους Τούρκους να μην έχουν εμπορικές σχέσεις με Έλληνες και Αρμένιους. Γερμανοί στρατιωτικοί εξάλλου υπέδειξαν στους Τούρκους την εκτόπιση των Ελλήνων της ανατολικής Θράκης και της Μικράς Ασίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και επέβλεψαν στη μεθόδευση της μεταφοράς χιλιάδων Ελλήνων για «στρατιωτικούς λόγους» που κατέληξε σε πραγματική εξόντωση.

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΕ΄, σ. 99

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές και με βάση την αφήγηση του σχολικού σας βιβλίου να αναφερθείτε στη συμβολή των Γερμανών στον αφελληνισμό της Μικράς Ασίας.

7.

ΠΗΓΗ 1

Ο Α. Α. Πάλλης, γνωστός για τον χειρισμό των προσφύγων, ως δημόσιος υπάλληλος του Ελληνικού κράτους, σε μια «Αναδρομή στο προσφυγικό ζήτημα» (Μικρασιατικά Χρονικά, Αθήνα, τόμος 11ος, 1964) διηγείται πως ένα πρωί του Απρίλη 1914, στη Θεσσαλονίκη όπου υπηρετούσε τότε ως οικονομικός επιθεωρητής, είδε από το παράθυρό του πως το λιμάνι είχε γεμίσει από απρόσκλητα καράβια που είχαν καταφθάσει μέσα στη νύχτα. Τον πληροφορήσαν πως η Οθωμανική κυβέρνηση για να ασκήσει πίεση πάνω στην Ελλάδα ώστε να εκκενώσει τα νησιά του Αιγαίου και επίσης επειδή ήταν υποχρεωμένη να εγκαταστήσει τους Τούρκους πρόσφυγες οι οποίοι κατά χιλιάδες κατέφευγαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, απ' όλες τις γωνίες της Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης, είχε εκδιώξει τον ελληνικό πληθυσμό πολλών χωριών της Ανατολικής Θράκης και των ακτών της δυτικής Μικράς Ασίας, από το Αδραμύτι (Edremit) μέχρι τη Μάκρη (Fetiye), τον είχε φορτώσει σε πλοία με κατεύθυνση τη Θεσσαλονίκη και την Καβάλα.

Η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε τίποτα οργανώσει για να δεχθεί αυτούς τους πρόσφυγες αν και έπρεπε να είχε προβλέψει πως η πολιτική της του βαλκανικού διαμοιρασμού θα κατέληγε σε μια αυτόματη ανταλλαγή πληθυσμών. Ίδρυσε λοιπόν βιαστικά μια Επιτροπή Περιθάλψεως και Εγκαταστάσεως Προσφύγων στη Θεσσαλονίκη. Αυτή η πρώτη επιτροπή χρησιμοποιήθηκε ως βάση για την περαιτέρω οργάνωση του υπουργείου Πρόνοιας το 1917, της Γενικής Διευθύνσεως Εποικισμού του Υπουργείου Γεωργίας το 1918, του υπουργείου Περιθάλψεως το 1922, της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων το 1924 και τελικά του υπουργείου Υγιεινής το 1928. Από τους κύριους οργανωτές της κυβερνητικής αυτής προσπάθειας για τους πρόσφυγες υπήρξε ο γιατρός και υπουργός Απόστολος Δοξιάδης (1874-1942), πρόσφυγας ο ίδιος από τη Στενήμαχο (Asepovgrad) της Βουλγαρίας, που είχε καταφύγει στην Ελλάδα το 1915.

Το 1914, οι Έλληνες πρόσφυγες περισυλλέχθηκαν στη Θεσσαλονίκη μέσα στις εκκλησίες και οι αγροτικές οικογένειες πήραν τη θέση των κατοίκων στα εγκαταλειμμένα τουρκικά και βουλγαρικά χωριά της περιοχής.

Δ. Κιτσίκη, *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1280-1924)*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1988, σσ. 187-188

ΠΗΓΗ 2

Αι καταδιώξεις ας υφίσταται την σήμερον το ελληνικόν εν Τουρκία στοιχείον δεν δύνανται να θεωρηθώσιν ή ως συνέχεια και εξέλιξι των διωγμών του παρελθόντος έτους.

Αι μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας επίσημοι σχέσεις επανελήφθησαν μεν μετά την υπογραφήν της συνθήκης των Αθηνών αλλά δεν επανήλθε και η απαιτούμενη ηρεμία εις τας σχέσεις των δύο χωρών. Το ζήτημα νήσων του Αιγαίου εξηκολούθη ν' απασχολή την κοινήν γνώμην ή μάλλον την των ιθυνόντων ενταύθα νεοτουρκικών κύκλων, οίτινες εθεώρησαν καλόν, και

συντείνουν εις την ταχύτεραν υπέρ αυτών λύσιν του ζητήματος τούτου, να προκαλέσωσι διωγμών εναντίον του ελληνικού στοιχείου και εξαναγκάσωσι ούτω την επίσημον Ελλάδα εις υποχωρήσεις εν τω ζητήματι τούτω των νήσων. Η πρόφασις ευρέθη ευκόλως: Από της καταλήψεως των τέως τουρκικών χωρών υπό των Βαλκανικών Κρατών ήρχισε μετανάστευσις του μουσουλμανικού στοιχείου, το οποίον δεν δύναται να εξακολουθήση, ως εκ των παραδόσεών του, να κατοική ενχώραις ένθα δεν είναι πλέον το δεσπόζον στοιχείον, ενδεχόμενον άλλως τε εις τούτο να συνέτειναν και καταπιέσεις ας υφίσταντο οι τούρκοι από μέρους των Σέρβων και των Βουλγάρων εν τοις υπό τούτων κατεχομένοις τμήμασι. Βέβαιοι είναι ότι την εν τω Οθωμανικώ κράτει δυσαρέσκειαν την προκληθείσαν υπό της μεταναστεύσεως των τουρκικών πληθυσμών της Μακεδονίας εξεμεταλλεύθη το νεοτουρκικόν κομμάτιον και έθεσεν εις ενέργειαν το προς καταστροφήν του εν Τουρκία ελληνισμού σχέδιον αυτού. Ως εκ συνθήματος ήρχισε πανταχού της Τουρκίας ο διωγμός.

Ανέκδοτη επιστολή από το Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές και λάβετε υπόψη το κείμενο του σχολικού σας βιβλίου να αναφερθείτε στα αίτια δημιουργίας προσφυγικού ρεύματος προς την Ελλάδα κατά τους βαλκανικούς πολέμους και στον τρόπο αντιμετώπισής τους από το ελληνικό κράτος.

8.

ΠΗΓΗ 1

Ο μητροπολίτης Χρύσανθος τελειώνει το βιβλίο του «Η Εκκλησία της Τραπεζούντος»: «... τη ενόχω συνεργασία δύο μεγάλων χριστιανικών Δυνάμεων της Δύσεως, της Γερμανίας και της Αυστρίας, κατά τα έτη 1914-1918 εσφάγη υπό των Νεοτούρκων ολόκληρον έθνος το Αρμενικόν και εκατοντάδες χιλιάδων Ελλήνων βιαίως απεσπάσθησαν από των εσπιών αυτών και απέθανον εν τη εξορία».

Διδώ Σωτηρίου, *Η Μικρασιατική Καταστροφή και η στρατηγική του ιμπεριαλισμού στην Ανατολική Μεσόγειο*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1993, σ. 97

ΠΗΓΗ 2

Μετά άρχισε ο πόλεμος και οι Τούρκοι μπόρεσαν να δράσουν ελεύθερα. Μπαίνουμε στη δεύτερη φάση. Έσφαξαν πάνω από ένα εκατομμύριο Αρμένιους. Οι Έλληνες δεινοπάθησαν, αν και σχετικά λιγότερο. Δεν τους έσφαξαν επί τόπου, αλλά εκτοπίστηκαν και καταδικάστηκαν σε αργό θάνατο. Είχαν πίσω τους την Ελλάδα και το στόλο της, τον προδότη βασιλιά, το γαμπρό του Γουλιέλμου, ενώ οι Αρμένιοι δεν είχαν ποτέ κανέναν προστάτη. Την εξήγηση αυτή για τη διαφορετική μεταχείριση τη δίνει τουλάχιστον ο Αμερικανός πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη, ο Henri Morgenthau, που βρισκόταν σε διαρκή επαφή με τον Ταλαάτ, τον Εμβέρ και τον Τζεμάλ, από το

1913 έως το 1916, στο έργο του που μόλις κυκλοφόρησε στο Λονδίνο με τον τίτλο *Secrets of the Bosphorus*.

Η νέα αυτή περίοδος διακρίνεται από την προηγούμενη λόγω της μεγαλύτερης έκτασης των μέτρων και λόγω των διαφορετικών μεθόδων που ακολουθήθηκαν.

Félix Sartiaux, *Η Ελληνική Μικρασία*, ό.π., σσ. 169-171

ΠΗΓΗ 3

Παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον η απόρρητη αναφορά με τίτλο *Secret Report on the Massacres of Armenia* του καθηγητή Johannes Lepsius, Γερμανού ιεραποστόλου και προέδρου της Γερμανικής Ιεραποστολής Ανατολικών Χωρών. Μπορούμε να βγάλουμε πολλά συμπεράσματα από τον πρόλογο της αναφοράς, η οποία αρχικά απευθυνόταν προς τους «φίλους της ιεραποστολής»:

«Αγαπητοί Φίλοι της Αποστολής, η ακόλουθη αναφορά -την οποία αποστέλλω εμπιστευτικά- είναι χειρόγραφη. Δεν μπορεί να αναδημοσιευθεί ούτε στο σύνολό της ούτε σε αποσπάσματα. Η λογοκρισία δεν επιτρέπει να τυπωθούν στη διάρκεια του (Α΄ Παγκοσμίου) πολέμου βιβλία που αφορούν γεγονότα σχετικά με την Τουρκία, για λόγους ανωτέρας βίας. Αιτία είναι τα πολιτικά και στρατιωτικά συμφέροντα της χώρας μας στη σύμμαχο Τουρκία, η οποία δεν υπερασπίστηκε μόνο τα σύνορά της, αλλά αμύνθηκε σθεναρά προς όφελός μας και στα Δαρδανέλια. Η στρατιωτική συμμαχία μας με την Τουρκία επιβάλλει κατά συνέπεια κάποιες δεσμεύσεις. Αυτή η πραγματικότητα εν τούτοις δεν μπορεί να μας εμποδίσει να εκπληρώσουμε τα καθήκοντά μας προς την ανθρωπότητα. Το γεγονός ότι πρέπει να σιωπάμε δημοσίως δε σημαίνει ότι πρέπει να κατασιγάσουμε και τη φωνή της συνείδησής μας. Αυτή τη στιγμή κινδυνεύει να αφανιστεί ο πιο αρχαίος χριστιανικός λαός της περιοχής - κινδυνεύουν τουλάχιστον εκείνοι που ζουν στην οθωμανική επικράτεια. Ήδη έχουν αρπαγεί οι περιουσίες των περισσότερων Αρμενίων περίπου των έξι εβδόμων. Τους έχουν εκτοπίσει από τις εστίες τους και όσοι από αυτούς εξακολουθούν να αρνούνται να ασπαστούν τον ισλαμισμό είτε δολοφονούνται είτε εξορίζονται στην έρημο. Την ίδια μοίρα έχουν και οι Νεστοριανοί της Συρίας και μερίδα των Ελλήνων χριστιανών».

Ο καθηγητής Lepsius παραθέτει τα γεγονότα με τη μέθοδο άριστου Γερμανού λογίου: τεκμηριωμένα, λεπτομερειακά και έγκυρα.

Ήδη ανέφερε ένα διακεκριμένο ξένο αξιωματούχο -και μάλιστα όχι Γερμανό- που υποχρεώθηκε να μη μιλήσει δημοσίως για όσα εγκλήματα είδε με τα μάτια του. Πόσο ισχυροί είναι, λοιπόν, οι Τούρκοι! Μπορούν να κάνουν ότι θέλουν, να παραβαίνουν όλους τους νόμους, ανθρώπινους και θεϊκούς, και όμως όλοι -ο καθένας για τους λόγους του- να σιωπούν. Μια πράξη που λάμπει σαν διαμάντι μέσα στο σκοτάδι της γερμανικής συνενοχής ήταν η απαλλακτική απόφαση που εκδόθηκε από γερμανικό δικαστήριο για τους Αρμένιους εκτελεστές του Ταλαάτ Πασά. Λέγεται ότι το δικαστήριο κατέληξε σε αυτή του

την απόφαση λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές μαρτυρίες Γερμανών ιεραποστόλων για τα δεινά των Αρμενίων και τη δίκαιη αγανάκτησή τους.

Θα μπορούσαμε να περιγράψουμε επ' αόριστον τις απειράριθμες συγκλονιστικές σκηνές από τη μαζική δολοφονία των Αρμενίων. Νομίζω ότι για να βγάλουμε τα συμπεράσματά μας αρκεί να έχουμε υπόψη μας το σατανικό σχέδιο των Τούρκων, να σκοτώσουν με αργό και βασανιστικό τρόπο τα θύματά τους, αφήνοντάς τα στο έλεος της ερήμου. Αυτός ο τρόπος εξόντωσης ήταν ό,τι πιο διαβολικό και άθλιο μπορούσε να συλλάβει ο ανθρώπινος νους.

George Horton, Αναφορικά με την Τουρκία, ό.π., σσ. 77-78

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές να σχολιάσετε τη φράση του σχολικού σας βιβλίου: «Στο στόχαστρο βρέθηκαν κυρίως οι Έλληνες και οι Αρμένιοι...» (σ. 140).

9.

ΠΗΓΗ 1

Ο ανδρικός πληθυσμός εξαναγκάστηκε να καταταγεί στις πολιτοφυλακές, όπου οι επικεφαλής βιαιοπραγούσαν επάνω του, δεν είχε κατάλυμα και τρεφόταν με ξεροκόμματα. Ο πρεσβευτής της Αμερικής μαρτυρεί: «Οι Έλληνες ενσωματώθηκαν στα τάγματα αναγκαστικής εργασίας, όπου πέθαιναν κατά χιλιάδες από το κρύο, την πείνα και άλλες στερήσεις. Σε ομάδες των χιλίων ανδρών, μετά από λίγους μήνες, δεν έμεναν παρά καμιά εκατοστή επιζώντες.

Félix Sartiaux, Η Ελληνική Μικρασία, ό.π., σσ. 172-173

Επιστρατευμένοι Έλληνες της Μικράς Ασίας έτοιμοι να μεταφερθούν σιδηροδρομικώς στα τάγματα εργασίας (Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΕ', σ. 103)

ΠΗΓΗ 2

Κατά τον περισινόν διωγμόν επιετράπη εις τους χριστιανούς να αναχωρήσωσιν εις Ελλάδα. Την φοράν ταύτην το κομιτάτον αποφάσισε να μη επιτρέψη την αύξησιν του ελληνικού πληθυσμού του ελευθέρου βασιλείου αλλά χρησιμοποίησιν τον εργατικόν τούτον χριστιανικόν πληθυσμόν εξισλαμίζον και εκτουρκίζον αυτόν (ίσως και ίνα μη επαναληφθή η απειλή των αντιποίνων από μέρους της Ελλάδος αφού οι μεταναστεύοντες θα συνωκίζοντο εις τας νέας χώρας και φυσικώ τω λόγω εις τα τουρκικά χωρία τα οποία θα εξεκενούντο) διά τούτο και οι νυν απελαυνόμενοι στέλλονται εις το εσωτερικόν και συνοικίζονται εις μουσουλμανικά χωρία όπου μοιραίως θα εξαναγκασθώσι να ασπασθώσι τον ισλαμισμόν.

Ανέκδοτη επιστολή από το Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές και λάβετε υπόψη το παράθεμα 7 του σχολικού βιβλίου (σ. 141) καθώς και τις ιστορικές σας γνώσεις να εξηγήσετε τι ήταν τα τάγματα εργασίας, γιατί δημιουργήθηκαν και ποιες οι συνθήκες ζωής σ' αυτά.

- 10. Προσφυγιά και Παλιννόστηση:** Να παρακολουθήσετε και να σχολιάσετε τις περιπέτειες μετακίνησης Ελλήνων Μικρασιατών κατά την περίοδο 1918-1922 (Ανακεφαλαιωτική).

Ερωτήσεις σύντομης απάντησης

1. Να αναφέρετε τους λόγους για τους οποίους οι Έλληνες και οι Αρμένιοι απετέλεσαν τους κύριους στόχους του διωγμού του 1914 από τους Τούρκους (σε δέκα γραμμές).
- 2.

ΠΗΓΗ

Η εθνικιστική επανάσταση του Κεμάλ όξυνε το προσφυγικό πρόβλημα των Ελλήνων της Μ. Ασίας και του Πόντου

Πρέπει να σημειωθεί πως στη διάρκεια των διαδοχικών φάσεων της εθνικιστικής επαναστάσεως οξύνθηκε το προσφυγικό πρόβλημα των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και του Πόντου, που σύμφωνα και με τη μαρτυρία του Άγγλου ύπατου αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη J. B. de Robeck ήδη από τον Οκτώβριο του 1919 έφθαναν κατά χιλιάδες στα μικρασιατικά παράλια και στις ακτές της Προποντίδας, χωρίς να υπάρχει δυνατότητα κατάλληλης περιθάλψεως και εγκαταστάσεώς τους.

I.E.E., τόμ. ΙΕ', σσ. 127-128

Αφού λάβετε υπόψη σας την παραπάνω πηγή να επισημάνετε τη συμβολή του κινήματος του Κεμάλ μέχρι το 1919 στην όξυνση του προσφυγικού προβλήματος.

3.

ΠΗΓΗ

Έλληνες των μικρασιατικών ακτών της αυτοκρατορίας μετακινούνται στο εσωτερικό της Ανατολίας κατά το 1915

Μια άλλη μετακίνηση ελληνικού πληθυσμού έγινε στην αρχή του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία μαχόταν στο πλευρό της Γερμανίας και η Ελλάδα, αν και ουδέτερη, πιεζόταν από τους βενιζελικούς να μπει στον πόλεμο στο αντίθετο στρατόπεδο. Εφόσον τα νησιά στ' ανοιχτά της μικρασιατικής ακτής βρίσκονταν πλέον στα χέρια των Ελλήνων, η γεωγραφική θέση των νήσων αυτών που ήταν τόσο κοντά στα οθωμανικά παράλια, κατοικημένα και αυτά κατά μεγάλο μέρος από Έλληνες, δημιούργησε κατά τη γνώμη των Γερμανών συμβούλων του οθωμανικού στρατού ένα στρατιωτικό κίνδυνο, στην περίπτωση που η Ελλάδα θα έμπαινε στον πόλεμο στο πλευρό των Άγγλων και των Γάλλων κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο ελληνικός πληθυσμός της δυτικής Ανατολίας θα μπορούσε σ' αυτή την περίπτωση να χρησιμοποιηθεί κατά της κυβέρνησης της Πόλης. Η ίδια κατάσταση υπήρχε και στην ανατολική Μικρά Ασία όπου η Ρωσία στον πόλεμο κατά της Αυτοκρατορίας είχε χρησιμοποιήσει εναντίον της Κωνσταντινούπολης τον αρμενικό πληθυσμό.

Εάν από ανθρώπινης πλευράς μια τέτοια λογική ήταν καταδικάσιμη, από αυστηρώς στρατιωτική άποψη μπορούσε να δικαιολογηθεί και η μέθοδος αυτή χρησιμοποιήθηκε από τον Στάλιν στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο για να αμυνθεί κατά της γερμανικής εισβολής· αλλά και από τον Καναδά στην ίδια περίοδο, όταν εξόρισε στο εσωτερικό της χώρας τον γιαπωνέζικο πληθυσμό που κατοικούσε στα καναδικά παράλια του Ειρηνικού. Είναι δε προς τιμήν των ελληνικών κυβερνήσεων ότι μετά το 1974 και παρά τη μόνιμη εκρηκτική κατάσταση με την Τουρκία δεν μετακίνησε στο εσωτερικό της χώρας τον τουρκικό πληθυσμό της Δυτικής Θράκης.

Πάντως το 1915, εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες των μικρασιατικών ακτών της αυτοκρατορίας και ειδικά της περιοχής του Αιγαίου, των Στενών και του Ευξείνου Πόντου, μετακινήθηκαν στο εσωτερικό της Ανατολίας, μακριά από την πιθανή ζώνη ενδεχομένων αγγλογαλλικών και ελληνικών στρατιωτικών επιχειρήσεων, αλλά και μακριά από τη δράση του ρωσικού στρατού, στον οποίο οι Έλληνες θα μπορούσαν να προσφέρουν υπηρεσίες ως ομόθρησκοι. Ο εμπειρογνώμων Α. Α. Πάλλης υπολογίζει σε 500.000 τους Έλληνες που μετακινήθηκαν το 1915, από τις ακτές στο εσωτερικό, ειδικά δε στη Σεβάστεια (Sivas), Αργυρούπολη (Gümüşhane), Ικόνιο (Konya) και Ντιγιάρμπακιρ (Diyarbakir).

Δ. Κισίκη, Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1280-1924), ό.π., σσ. 188-189

Αφού λάβετε υπόψη σας την παραπάνω πηγή να εξηγήσετε γιατί οι Τούρκοι μετακίνησαν ελληνικό πληθυσμό από τα μικρασιατικά παράλια στο εσωτερικό της Ανατολίας κατά το 1915.

4. Να αναφέρετε τη στάση του Πατριαρχείου στους διωγμούς των Χριστιανών από τους Τούρκους κατά το 1914.
5. Να αναφερθείτε στη στάση του ελληνικού κράτους απέναντι στο διωγμό των Ελλήνων από τους Τούρκους κατά το 1914 καθώς και στις ενέργειες που αυτό προέβη.
6. Να αναφερθείτε στις μορφές καταπίεσης των Ελλήνων από τους Τούρκους κατά το διωγμό του 1914.
7. Να αναφερθείτε στο έργο που ανέλαβε το Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης για την περίθαλψη των προσφύγων.
8. Αφού παρατηρήσετε την εικόνα της σελίδας 144 του σχολικού σας βιβλίου να σχολιάσετε την αναλογία ανδρών - γυναικών και παιδιών και να την αιτιολογήσετε. *(ελλείπουν οι άντρες - ή σφαγιάστηκαν ή «τρέχουν για μεροκάματο» ή ...)*

Εργασία για το σπίτι

- Πώς η πολιτική των Ρώσων Μπολσεβίκων, Αλβανών και Τούρκων Εθνικιστών συνέβαλε στην ανάπτυξη προσφυγικών ρευμάτων στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία 1910-1920;

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:

- Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΕ΄
- Μ. Καραγάτση, *Γιούγκερμαν*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας
- Δ. Σωτηρίου, *Ματωμένα Χώματα*, εκδ. Κέδρος

Εργασία για το σπίτι

- Οι συνθήκες ζωής των Ελλήνων στα τάγματα εργασίας (βλ. και το παράθεμα του σχολικού βιβλίου, σ. 141).

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:

- Ηλία Βενέζη, *Το Νούμερο 31328*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας
- Διδώ Σωτηρίου, *Ματωμένα Χώματα*, εκδ. Κέδρος

Συμπληρωματικά Κείμενα

Συμπληρωματικό κείμενο 1

Η ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ ΤΩΝ ΑΡΜΕΝΙΩΝ - ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ

Μια που ασχολούμαστε ακόμα με τη συστηματική εξόντωση των χριστιανών πριν από την καταστροφή της Σμύρνης, θα αφιερώσω μερικές σελίδες ακόμα στη γενοκτονία του αρμενικού έθνους - το πιο τρομακτικό έγκλημα στην ανθρώπινη ιστορία, τόσο για τη μαζικότητά του όσο και για τις ειδεχθείς λεπτομέρειές του. Το έγκλημα αυτό διώχνει τους εμπνευστές του από την ανθρώπινη οικογένεια και την αδελφότητα των πολιτισμένων εθνών. Τους καθιστά ξένους προς το ανθρώπινο είδος, τουλάχιστον μέχρις ότου δείξουν έμπρακτα τη μεταμέλειά τους και καταβάλουν κάποια προσπάθεια να επανορθώσουν.

Θέλω στο σημείο αυτό να τονίσω ότι ασφαλώς και έχω υπόψη μου τις μεσαιωνικές θηριωδίες που στοίχισαν περισσότερες ζωές σε σύγκριση με τις αγριότητες των Τούρκων σε βάρος των χριστιανών. Ποιος μπορεί να ξεχάσει, για παράδειγμα, τον Ταμερλάνο; Πέρασε σαν τυφώνας από τεράστιες εκτάσεις γης και σάρωσε τους πολιτισμούς που βρήκε. Σκότωνε τους πάντες -χριστιανούς και μουσουλμάνους αδιακρίτως- και πυρπολούσε τα πάντα, μόνο και μόνο επειδή ηδονιζόταν να καταστρέφει. Εν τούτοις οι πράξεις του δε χαρακτηρίζονταν από τη σατανικότητα και τη μοχθηρία που έδειξαν οι Οθωμανοί κατά των χριστιανών.

Θα κάνω μια σύντομη αναφορά στα επίσημα στοιχεία που υπάρχουν πάνω στο θέμα και στη συνέχεια θα κάνω χρήση δυο σημαντικών ντοκουμέντων που αποτελούν μαρτυρίες Αμερικανών αυτοπτών μαρτύρων. Οι δύο τελευταίες μαρτυρίες δημοσιεύονται εδώ για πρώτη φορά. Μία από τις εγκυρότερες και πληρέστερες πηγές πληροφόρησης για τις σφαγές των Αρμενίων είναι το έντυπο που εκδόθηκε από το βρετανικό κοινοβούλιο του 1915 με τίτλο «Η Μεταχείριση των Αρμενίων». Σε αυτό αναφέρονται ντοκουμέντα που δόθηκαν στο λόρδο Grey του Falloden, τότε υπουργό Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας, από τον υποκόμη Brice. Αντίγραφο της έκδοσης αυτής υπάρχει στη Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου, στην Ουάσιγκτον. Τα ντοκουμέντα αυτά αποτελούν έναν μεγάλο τόμο με στοιχεία από όλες τις πηγές πληροφόρησης σχετικά με τη σφαγή των Αρμενίων και την

εξόντωσή τους με αργό, βασανιστικό τρόπο. Πολλές από αυτές τις μαρτυρίες περιγράφουν τόσο αποτρόπαιες σκηνές, που προτίμησα να μην τις συμπεριλάβω. Ο λόρδος Grey, μόλις διάβασε τα ντοκουμέντα που ήρθαν στα χέρια του, έγραψε στον Brice τα εξής:

«Αγαπητέ Brice, αυτά τα ντοκουμέντα είναι τεράστιος όγκος, αλλά πιστεύω ότι πρέπει να εκδοθούν και να μελετηθούν από όλους όσοι έχουν μέσα τους λίγη ανθρωπιά. Η δημοσίευση των εγγράφων αυτών θα είναι χρήσιμη όχι μόνο για την άμεση ενημέρωση της κοινής γνώμης σχετικά με τη συμπεριφορά της τουρκικής κυβέρνησης προς τους αμάχους, αλλά και για τους ιστορικούς του μέλλοντος».

Για την εγκυρότητα των στοιχείων που παρατίθενται στο συγκεκριμένο ντοκουμέντο έχουν εκφράσει την άποψή τους πολλές προσωπικότητες. Μεταξύ αυτών είναι και ο διακεκριμένος διανοούμενος και ποιητής Gilbert Murray, ο οποίος είπε σχετικά:

«Τα τεκμηριωμένα στοιχεία που αναφέρονται σε αυτό το ντοκουμέντο αντέχουν ακόμα και σε εξονυχιστική έρευνα. Είναι αδιάσειστα και καταρρίπτουν όλες τις αμφιβολίες των σκεπτικιστών».

Ένας ειδικός στο θέμα της συλλογής στοιχείων και μαρτυριών, ο Moorfield Storey, πρώην πρόεδρος του Αμερικανικού Δικηγορικού Συλλόγου, εκφράστηκε επίσης θετικά, αν και πιο συγκρατημένα. Παραθέτω το σχόλιό του:

«Κατά τη γνώμη μου, τα ντοκουμέντα αυτά είναι εξίσου έγκυρα με τα στοιχεία που ανέκαθεν λάμβανε υπόψη της η ανθρωπότητα, σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης, προκειμένου να αποδεχθεί κάποια πράγματα σαν ιστορικά γεγονότα. Τα ντοκουμέντα αυτά πιστοποιούν ότι οι τουρκικές αρχές όντως προέβησαν σε βάρβαρες ενέργειες σε βάρος του άμοιρου λαού των Αρμενίων και ότι δρομολόγησαν τις εξοντωτικές απελάσεις γνωρίζοντας εκ των προτέρων το αποτέλεσμα τους. Για μένα δεν μπορούν να υπάρχουν αμφιβολίες ότι πρόθεση των τουρκικών αρχών ήταν από την αρχή να αφανίσει τη συγκεκριμένη φυλή με εξουθενωτικές ταλαιπωρίες».

Άλλα έργα που μπορεί κανείς να συμβουλευτεί πάνω στο θέμα είναι το *Beginning Again in Ararat* της γιατρού Mabel E. Elliott καθώς και το *Shall This Nation Die* του αιδεσιμότατου Joseph Naavem.

George Horton, *Αναφορικά με την Τουρκία*, ό.π., σσ. 74-77

Συμπληρωματικό κείμενο 2

ΟΙ ΔΙΩΓΜΟΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ: ΤΡΕΙΣ ΦΑΣΕΙΣ

Με το τέλος των Βαλκανικών πολέμων άρχισαν οι συστηματικοί διωγμοί των Ελλήνων στην Τουρκία, που με αποκορύφωμα τη Μικρασιατική καταστροφή κράτησαν σχεδόν δέκα χρόνια (1913-1922). Ανάλογα με την έκταση και τη μορφή των καταπιέσεων του ελληνικού στοιχείου, οι διωγμοί αυτοί μπορούν να χωρισθούν σε τρεις φάσεις. Η πρώτη αρχίζει το 1913, τελειώνει με την έξοδο της Τουρκίας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (Οκτώβριος του 1914) και συνεπάγεται την αλλοίωση

της εθνολογικής συστάσεως του πληθυσμού της δυτικής Μικράς Ασίας. Η δεύτερη καλύπτει όλη τη διάρκεια του πολέμου και επιχειρείται η εξόντωση των Ελλήνων παράλληλα με τη γενοκτονία των Αρμενίων. Η τρίτη, τέλος, εγκαινιάζεται με την απόβαση των Ελλήνων στη Σμύρνη και χαρακτηρίζεται από τη δυναμική αντίδραση του επαναστατικού στρατού του Κεμάλ, με αποτέλεσμα τη συντριβή του μικρασιατικού Ελληνισμού (Μάιος 1919 - Σεπτέμβριος 1922).

Ι.Ε.Ε. τόμ. ΙΕ', σ. 99

Συμπληρωματικό κείμενο 3

ΟΙ ΔΙΩΓΜΟΙ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ ΑΠΟ ΤΟ 1914 ΚΑΙ ΕΞΗΣ Η Α΄ ΦΑΣΗ ΤΩΝ ΔΙΩΓΜΩΝ (ΜΑΙΟΣ - ΙΟΥΛΙΟΣ 1914)

Τα γεγονότα διαδραματίστηκαν σε δύο φάσεις: Στην πρώτη ήμουν μάρτυρας, στη δεύτερη υπάρχουν οι επιβεβαιώσεις των επίσημων εγγράφων και των αφηγήσεων των μαρτύρων.

Η πρώτη φάση αρχίζει στα τέλη του Μάη του 1914, δύο μήνες πριν τον Ευρωπαϊκό πόλεμο, και καλύπτει τον Ιούνιο κι ένα μέρος του Ιουλίου. Στα τέλη του Ιουλίου, ο σκοπός είχε επιτευχθεί και ο πόλεμος επέτρεπε τη δημιουργία νέων πιο ολοκληρωμένων και διευρυμένων σχεδίων. Οι καταστροφές και τα συντρίμια είχαν μεγαλύτερη ένταση και συνέχεια το πρώτο δεκαπενθήμερο του Ιουνίου. Ηρεμία επικρατούσε τις τελευταίες ημέρες του μήνα, όσο διέμεναν στη Σμύρνη οι αντιπρόσωποι των Μεγάλων Δυνάμεων, που είχαν επιφορτισθεί από τις κυβερνήσεις τους να ερευνήσουν τα γεγονότα. Οι καταστροφές ξανάρχισαν για κάποιο διάστημα τον Ιούλιο, μετά την αναχώρηση των απεσταλμένων και μια επίσκεψη του Ταλαάτ μπέη σε ορισμένες περιοχές, με το πρόσχημα αποκατάστασης της τάξης, αλλά στην πραγματικότητα, για να αποτελειώσει το έργο που είχε αρχίσει.

Η κατεστραμμένη περιοχή εκτείνεται από την Τρωάδα κατά μήκος των ακτών μέχρι τα νότια της Σμύρνης και σε κάποιες περιοχές της Λυκίας και του εσωτερικού. Γλίτωσαν μόνο η Σμύρνη και τα μεγάλα κέντρα αντίστασης, του Αϊβαλιού και των Βουρλών, που υποδουλώθηκαν τη δεύτερη περίοδο με πιο ισχυρά μέσα.

Ομάδες από χωρικούς και νομάδες, κατά κανόνα φιλειρηνικούς, φανατισμένες από το κάλεσμα του ιερού πολέμου και το δέλεαρ του κέρδους, είχαν οπλιστεί και στρατευθεί. Στελεχώνονταν από τους τοπικούς αντιπροσώπους του κομιτάτου «Ένωση και Πρόοδος», από αξιωματικούς της χωροφυλακής και υποστηρίζονταν, όταν παρουσιαζόταν η ευκαιρία, από τον τακτικό στρατό. Οι τοπικές αρχές είχαν λάβει τις οδηγίες μέσα σε φάκελο. Τα μέτρα είχαν αποφασισθεί, υπό την καθοδήγηση του Ταλαάτ και των ακολούθων του της Κωνσταντινούπολης, από τον βαλή της Σμύρνης Ραχμή μπέη, και είχαν σχεδιαστεί από κοινού με τις τοπικές αρχές κατά τη διάρκεια των περιοδίων που η εξοχότητά του είχε κάνει στην περιοχή. Η παρουσία της σωματοφυλακής του είχε σημειωθεί στην περιοχή την προηγούμενη της εκτέλεσης.

Ο επιδιωκόμενος σκοπός δεν ήταν η σφαγή και η καταστροφή, αλλά η εκδίωξη των πληθυσμών· οι σφαγές και η καταστροφή χρησιμοποιούνταν, για να σκορπίσουν τον τρόμο και να προκαλέσουν την έξοδο.

Τη στιγμή εκείνη βρισκόμουν στη Φώκαια και είμαι μάρτυρας του τι συνέβη εκεί. Οι μέθοδοι που προέρχονταν από ένα καλά μελετημένο και συστηματικό σχέδιο, ήταν παντού ίδιες, όπως μπορώ να βεβαιώσω από μια έρευνα που έκανα στις παράκτιες περιοχές.

Οι συμμορίες έκαναν την εμφάνισή τους συνήθως το βράδυ, οπλισμένες μέχρι τα δόντια με χατζάρια και τουφέκια. Ξεχύνονταν στους δρόμους, ξεκόλλαγαν πόρτες και παράθυρα με χτυπήματα υποκοπάνων και τσεκουριές, έσφαζαν, κάρφωναν στα κρεβάτια και τουφέκιζαν γυναίκες, παιδιά και γέρους.

.....
Το πανικόβλητο πλήθος με ξεσκισμένα ρούχα και ματωμένο πρόσωπο τρέχει προς την παραλία. Μαζεύουμε μέσα από το δρόμο ένα νεογέννητο, του οποίου δεν μπορούμε να βρούμε τη μητέρα, και το εμπιστευόμαστε σε μια γυναίκα που θηλάζει το μικρό της. Οι δύστυχοι στριμύχνονται στις βάρκες και τα ιστιοφόρα, χωρίς να μπορούμε τις περισσότερες φορές να τους φροντίσουμε· γιατί η πόλη είναι μεγάλη, τα φαρμακεία λεηλατημένα, ο δημοτικός γιατρός παίρνει μέρος στη λεηλασία. Τόσο αλλόφρον είναι το πλήθος, που πολλοί πνίγονται. Στην αρχαία Φώκαια, τα μεγάλα πλοία που σταθμεύουν για το εμπόριο αλατιού, δέχονται πολλούς απ' αυτούς που καταφέρνουν να ξεφύγουν· αλλά δεν είναι αρκετά. Η πόλη έχει περίπου οκτώ χιλιάδες Έλληνες. Οι αρχές μου δίνουν την άδεια να χρησιμοποιήσω τον τηλεγράφο, πράγμα που μου επιτρέπει να καλέσω βιαστικά ατμόπλοια από τη Σμύρνη, χάρη στη βοήθεια Γάλλων και Αγγλων κατοίκων. Οι αρχές βιάζονται να ξεμπερδεύουν, γιατί τις βιαιότητες που ικανοποίησαν το πάθος για αίμα, θα τις ακολουθήσει η μοιρασιά των λαφύρων.

Το δράμα διάρκεσε είκοσι τέσσερις ώρες κατά τις οποίες διαδραματίστηκαν οι δυο μεγάλες πράξεις του, η σπαραξικάρδια έξοδος και η αναίσχυνη λεηλασία. Οι πρόσφυγες έφυγαν απόλυτα απογυμνωμένοι, μη έχοντας τίποτα εκτός από αυτά που έφεραν πάνω τους· κάποιοι είδαν να τους κλέβουν ακόμα και τα παπούτσια τους. Στην ακτή όπου μπάρκαραν, υπέστησαν τις τελευταίες επιθέσεις των πλιατσικολόγων που άρπαξαν από τις γυναίκες τους μπόγους με τα παλιά ρούχα που είχαν, και έκαναν σωματική έρευνα σε άνδρες, γυναίκες και παιδιά, για να τους πάρουν τα χρήματα και τα μικροαντικείμενα που είχαν μπορέσει να αποκρύψουν.

Στα σπίτια η λεηλασία συνεχίζεται. Πρώτα παίρνουν τα χρήματα και τα κοσμήματα. Τα έπιπλα και τα ακίνητα δεν πρόκειται να φύγουν, θα υπάρξει καιρός για να τα κάνουν δικά τους, όταν η πόλη θα έχει ερημωθεί τελείως. Είναι μια επιχείρηση ευρείας κλίμακας με διανομή κερδών. Στο εσωτερικό των σπιτιών η ακαταστασία είναι απερίγραπτη· τα συρτάρια και οι αποσκευές κείτονται στο πάτωμα, ξεπατωμένα· έψαξαν παντού, πήραν βιαστικά ό,τι πιο πολύτιμο ή πιο εύκολο στη μεταφορά. Τα καταστήματα, τα παντοπωλεία, τα μαγαζιά υφασμάτων, τα υποδηματοποιεία, οι αποθήκες ελαίου και οίνου, τα φαρμακεία, τα καφενεία και άλλα μαγαζιά έχουν αδειάσει τελείως. Οι δρόμοι είναι γεμάτοι με ρύζι, σαπούνια, ζάχαρη, με το πολύχρωμο περιεχόμενο των φαρμακευτικών φιαλιδίων που γλίστρησαν από τα βιαστικά χέρια των πλιατσικολόγων. Αλλά τις αρχαιοθήκες, τους πάγκους των καταστημάτων, τα σπουδαία έπιπλα, τα σεβάστηκαν, γιατί τα σπίτια και τα καταστήματα, όπως και το περιεχόμενό τους, πρέπει να μοιραστούν μεταξύ των Τούρκων μεταναστών που θα έλθουν σε λίγο από την Ευρώπη, μεταξύ των εκτελεστών και των οργανωτών.

Ενώ οι δύστυχοι απομακρύνονται προς τη Μυτιλήνη, τη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα, άλλα караβάνια πηγαίνουν προς το εσωτερικό της χώρας. Είναι τα κλεμμένα κοπάδια, τα άλογα, τα κάρα· είναι οι καμήλες με τα λάφυρα και με τα προϊόντα της λεηλασίας, που ξαναγυρνάνε στα χωριά τους, που τα είχαν αφήσει την προηγούμενη μέρα. Τα χωριά αυτά είναι πολύ μικρά για να κρατήσουν τόσα πράγματα· ένα μέρος τους θα πάει σ' εκείνους που τόσο άξια τα κέρδισαν, και τα υπόλοιπα θα σταλούν στα κέντρα διανομής.

Αυτός είναι με δύο πινελιές ο πίνακας όσων είδα, σύμφωνα με τις σημειώσεις που κράτησα την επόμενη μέρα στο μικρό ατμόπλοιο που με πήγε στη Σμύρνη. Από εκεί τις έστειλα στο Παρίσι και στη συνέχεια άρχισα την έρευνά μου στην παράλια ζώνη μέχρι και τη Μυτιλήνη. Η Παλαιά Φώκαια επωφελήθηκε από την παρουσία μας, από τα πλοία του αλατιού και τα ατμόπλοια που ήλθαν από τη Σμύρνη. Σε άλλες περιοχές το μακελειό ήταν συχνά πολύ μεγαλύτερο. Οι σφαγές γίνονταν μακριά από ανθρώπους που θα μπορούσαν να τους κατηγορήσουν, και ο πληθυσμός, όταν δεν είχε θαλάσσιο μέσο διαφυγής, αναγκαζόταν να διασκορπίζεται στην ύπαιθρο και τους λόφους, όπου τον περίμεναν ακόμα μεγαλύτερες δοκιμασίες.

.....
Σε δεκαπέντε μέρες ο κύριος όγκος της δουλειάς έχει τελειώσει. Σε πολλές κοινότητες και περιοχές, όπως στις δύο Φώκαιες, δεν υπάρχει πια ούτε ένας Έλληνας. Όπως είπε και ο υψηλότατος Said Halim πασάς, μεγάλος βεζίρης και υπουργός των Εξωτερικών, με τον κυνισμό και τη διπροσωπία -που υπήρξαν τα κύρια χαρακτηριστικά των γεγονότων- στους πρέσβεις των Μεγάλων Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη: «απόλυτα τάξη βασιλεύει». Μάλιστα, βασιλεύει, γιατί δεν υπάρχει πια κανένας και τα αγαθά βρίσκονται στα χέρια των πλιατσικολόγων...

Felix Sartiaux, *Η Ελληνική Μικρασία*, ό.π., σσ. 159-167

Συμπληρωματικό κείμενο 4

ΤΟ ΜΑΚΕΛΕΙΟ ΤΗΣ ΦΩΚΑΙΑΣ (1914)

Είναι πολύ εύκολο να βρείτε ντοκουμέντα και περιγραφές των διώξεων που υπέστησαν οι χριστιανοί στη Μικρά Ασία το 1914. Θα ήθελα όμως να αναφέρω σαν χαρακτηριστική περίπτωση τη Φώκαια και να αφήσω την περιγραφή της θηριώδους συμπεριφοράς των Τούρκων σε ένα Γάλλο αυτόπτη μάρτυρα, τον κ. Manciet. Ο άνθρωπος αυτός είδε με τα μάτια του τις σφαγές και τις λεηλασίες των Τούρκων στη Φώκαια. Επρόκειτο για μια άλλοτε όμορφη παραλιακή πόλη με ελληνικό κυρίως πληθυσμό - οκτώ χιλιάδες Έλληνες και τετρακόσιοι Τούρκοι. Η καταστροφή της συγκλόνισε τη Μασσαλία, επειδή αυτή η γαλλική πόλη ήταν αποικία των αρχαίων κατοίκων της Φώκαιας και οι Γάλλοι δεν ήθελαν να έχει τέτοιο τέλος η μητρόπολή τους. Ο κ. Manciet ήταν αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων μαζί με άλλους τρεις Γάλλους, τους κυρίους Sartiaux, Carlier και Dandria. Χάρη στο θάρρος και την εξυπνάδα αυτών των τεσσάρων ανδρών, σώθηκαν εκατοντάδες Έλληνες.

Η αναφορά τους ξεκινάει από τη στιγμή που εμφανίστηκαν στους λόγους γύρω από την πόλη οπλισμένες ομάδες και άρχισαν να πανικοβάλλουν τους κατοίκους με πυροβολισμούς. Οι τέσσερις Γάλλοι ζούσαν μέχρι τότε όλοι μαζί σε ένα αρχοντικό, αλλά όταν άρχισαν τα επεισόδια αποφάσισαν να μετακομίσουν ο καθένας σε χωριστό σπίτι, για λόγους που θα αντιληφθείτε στην πορεία της αφήγησης. Απαίτησαν παράλληλα από τον καϊμακάμη να διαθέσει χωροφύλακες για την προστασία τους και το αίτημά τους ικανοποιήθηκε: πήρε ο καθένας τους από ένα σωματοφύλακα. Αυτοί οι τέσσερις άνδρες δεν έκλεισαν ποτέ την πόρτα

τους στους χριστιανούς και πρόσφεραν άσυλο σε όλους όσοι το χρειάστηκαν. Έραψαν τέσσερις γαλλικές σημαίες απ' όσα υφάσματα βρήκαν πρόχειρα στα σπίτια τους και κρέμασαν από μία έξω από τα ισάριθμα «άσυλά» τους. Η συνέχεια είναι από μια μετάφραση άρθρου του ίδιου του Manciet:

«Στη διάρκεια της νύχτας οι Τούρκοι οργάνωσαν συμμορίες ολόκληρες και έκαναν πλιάτσικο στην πόλη. Μόλις χάραξε ακούσαμε έξω ομοβροντίες. Βγήκαμε και οι τέσσερις στο δρόμο και αντικρίσαμε ένα εφιαλτικό θέαμα. Η ορδή που είχε εισβάλει στην πόλη ήταν οπλισμένη με βαριά όπλα και μουσκέτα ιππικού και αλώνιζε παντού. Ένα σπίτι είχε παραδοθεί στη φωτιά και έβλεπες παντού έντρομους χριστιανούς να τρέχουν προς την παραλία και να ψάχνουν αλαφιασμένοι για πλοίο, καΐκι ή βάρκα προκειμένου να γλιτώσουν. Όλα τα σκάφη όμως είχαν εξαφανιστεί αποβραδής. Άκουγες μόνο πυροβολισμούς και ουρλιαχτά τρόμου. Ο πανικός ήταν τόσο μεγάλος, ώστε μια γυναίκα πνίγηκε στην παραλία αγκαλιά με το παιδί της σε εξήντα πόντους νερό!

Ο κ. Carlier είδε κάτι απάνθρωπο και άνανδρο. Ένας χριστιανός στεκόταν στην πόρτα του σπιτιού του και προσπαθούσε να εμποδίσει τους ληστές που ήθελαν να μπουν: μέσα ήταν η γυναίκα και η κόρη του. Ήταν άοπλος και αγωνιζόταν να τους συγκρατήσει, βάζοντας σαν μοναδικό εμπόδιο το κορμί του. Τον πυροβόλησαν στο στομάχι. Ο άνθρωπος σύρθηκε στο δρόμο και τότε τον πυροβόλησαν στην πλάτη. Το πτώμα του έμεινε εκεί δυο ημέρες.

Ευτυχώς ήρθαν στο μεταξύ στο λιμάνι δυο ατμόπλοια και καταφέραμε να επιβιβάσουμε κατά μικρές ομάδες τους δύστυχους χριστιανούς. Παρά τις μεγάλες προσπάθειες που καταβάλαμε, αυτοί οι ταλαίπωροι άνθρωποι ένοιωθαν τέτοια απόγνωση, ώστε μέσα στον πανικό τους ανέτρεψαν τις βάρκες που θα τους πήγαιναν στο καράβι. Μια λεπτομέρεια δείχνει τον κυνισμό της ορδής που είχε επιτεθεί στην πόλη: με το πρόσχημα ότι ήθελαν να κάνουν σωματικό έλεγχο σε όσους έφευγαν -τάχα για να τους αφοπλίσουν- τους λήστευαν και από τα τελευταία υπάρχοντά τους. Όταν είδα να αρπάζουν ακόμα και από γριές γυναίκες τις κουβέρτες που είχαν περισώσει, μου ανέβηκε το αίμα στο κεφάλι. Πήγα σε ένα χωροφύλακα και του είπα ότι αν δε σταματούσε αμέσως τους εισβολείς θα άρπαζα ένα τουφέκι και θα άρχιζα να πυροβολώ εγώ τους ληστές. Η απειλή μου είχε κάποιο αποτέλεσμα φαίνεται, γιατί επέτρεψαν τελικά στους πάμφτωχους φυγάδες να επιβιβαστούν στα καράβια με ό,τι κρατούσαν στα χέρια τους. Το γεγονός όμως αυτό αποδεικνύει ότι οι τοπικές αρχές είχαν τη δυνατότητα να εμποδίσουν εξαρχής αυτή την επιδρομή και να θέσουν την κατάσταση υπό έλεγχο»...

George Horton, Αναφορικά με την Τουρκία, ό.π., σσ. 65-67

Συμπληρωματικό κείμενο 5

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΠΟΥ ΗΡΘΑΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ 1912 ΩΣ ΤΟ 1920

Ο ακόλουθος πίνακας δείχνει τον αριθμό των προσφύγων που ήρθαν στην Ελλάδα στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων, του Μεγάλου Πολέμου και στην περίοδο που ακολούθησε την Ανακωχή του Μούδρου:

Από τη Μικρά Ασία	190.000
Από την Κωνσταντινούπολη	40.000
Από τη Θράκη	200.000
Από τη Σερβία, τη Βουλγαρία	10.000
Από τη Μακεδονία	15.000
Από τη Ρωσία	50.000
Από τη Δωδεκάνησο	30.000
Σύνολο	535.000

Αν και είναι αλήθεια ότι ένα μεγάλο μέρος των προσφύγων από την Ανατολική Θράκη και τη Μικρά Ασία επέστρεψαν στα σπίτια τους μετά την Ανακωχή του Μούδρου, αυτοί από τις άλλες περιοχές έμειναν στην πλειονότητά τους στην Ελλάδα, και ο παρακάτω πίνακας πρέπει να ληφθεί υπόψη σε οποιαδήποτε εκτίμηση του καθήκοντος και της ικανότητας της Ελλάδας να αντιμετωπίσει το προσφυγικό πρόβλημα. Οι πρόσφυγες που συνέρρευσαν στην Ελλάδα στη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου απομυζούσαν ένα μεγάλο μέρος των οικονομικών πόρων της ελληνικής κυβέρνησης. Η φυγή αυτών των προσφύγων στην Ελλάδα οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην είσοδο της Ελλάδας στο Μεγάλο Πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων.

Edward Hale Bierstadt, *Η Μεγάλη Προδοσία*, εκδ. «Νέα Σύνορα» - Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1997, σ. 316

Συμπληρωματικό κείμενο 6

ΓΕΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΠΟΥ ΕΚΤΟΠΙΣΘΗΚΑΝ ΑΠΟ ΤΟ 1913 ΩΣ ΤΟ 1918

ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ			
Εκκλησιαστικές περιφέρειες	Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους (1913-1914)	Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1918)	Σύνολο
Έφεσος	49.695	8.239	57.934
Ηλιούπολις		9.842	9.842
Κρήνη (Τσεσμές)	60.496		60.496
Σμύρνη	9.250		9.250
Κυδωνίαι (Αϊβαλί)	5.657	20.730	26.387
Μοσχονήσια		6.000	6.000
Φιλαδέλφεια		1.959	1.959
Κύζικος	8.628	7.519	16.147

Άναια		13.813	13.813
Δαρδανέλια	19.055	6.520	25.575
Νικομήδεια	444	8.446	8.890
Πισιδία	665	6.395	7.060
Μαρμαράς		29.600	29.600
Προύσα		12.076	12.076
Ρόδος (ηπ. τμήμα)		376	376
Ταρσός και Άδανα		3.650	3.650
Χαλκηδών		9.394	9.394
	153.890	144.559	298.449

ΠΟΝΤΟΣ			
<i>Εκκλησιαστικές περιφέρειες</i>	<i>Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους (1913-1914)</i>	<i>Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1918)</i>	<i>Σύνολο</i>
Κασταμονή		27.216	27.216
Αμάσεια		89.370	89.370
Κολωνία		19.938	19.938
Ροδόπολις		17.479	17.479
Τραπεζούς		38.434	38.434
Χαλδία		64.582	64.582
		257.019	257.019

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΘΡΑΚΗ			
<i>Εκκλησιαστικές περιφέρειες</i>	<i>Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους (1913-1914)</i>	<i>Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1918)</i>	<i>Σύνολο</i>
Αδριανούπολη	17.334		17.334
Αίνος	1.457	3.625	5.082
Βιζύη	20.677	8.106	28.783
Γανόχωρα	7.018		7.018
Δέρκοι	13.542		13.542
Διδυμότειχο	13.148	5.368	18.516
Ηράκλεια	29.081	22.688	51.769
Καλλίπολη		32.825	32.825
Μυριάφυτο		4.060	4.060
Σαράντα Εκκλησίες	3.500	11.493	14.993
Σηλυβρία	2.960		2.960

Σωζούπολη	7.850		7.850
Τυρολόη	13.715		13.715
	130.282	88.165	218.447
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	284.172	489.743	773.915

Πηγή: Από αναλυτικούς πίνακες του Πατριαρχείου, δημοσιευμένους στο Rene Puaux, La deportation et le rapatriement des Grecs en Turquie, Paris 1919, σελ. 8.

Διευκρίνιση για τον καθηγητή: Μπορεί να χρησιμοποιηθεί παράλληλα με τον Πίνακα της σελίδας 148 του σχολικού βιβλίου.

I.E.E., τόμ. ΙΕ', σ. 106

Συμπληρωματικό κείμενο 7

ΑΝΑΛΟΓΙΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ ΚΑΙ ΑΥΤΩΝ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ KULTUR

Ποιος ήταν το κορόιδο; Ποιος ήταν ο δάσκαλος και ποιος ο μαθητής; Ένα είναι βέβαιο: πως υπάρχουν εκπληκτικές αναλογίες μεταξύ των μεθόδων που ακολούθησαν οι Νεότουρκοι στην αρχαία γη της Ιωνίας, και των μεθόδων που η γερμανική Kultur εφάρμοσε στη χώρα μας, στη Δύση. Δε γίνεται να μη συγκλονιστούμε από τον παραλληλισμό των συναισθημάτων και των γεγονότων που παρουσιάζουν οι καταστροφές στη Μικρά Ασία από τους Τούρκους και η θηριώδης επίθεση των Γερμανών στο Βέλγιο και τη βορειοανατολική Γαλλία. Και στις δύο περιπτώσεις διακρίνουμε την ίδια υποκρισία και την ίδια διπλωματική διπροσωπία, την ίδια περιφρόνηση του δικαίου, τον ίδιο κυνισμό, το ίδιο μίγμα αλαζονείας και μετριότητας, το ίδιο πνεύμα καταστρεπτικής μανίας προς τις αρχαιότητες και τα έργα τέχνης. Το μίσος του Τούρκου προς το Χριστιανό έχει το παράλληλό του στο μίσος του Γερμανού προς τον Λατίνο: το κάλεσμα στον ιερό πόλεμο του προφήτη ισοδυναμεί με τη μυστικιστική έκκληση του αρχαίου θεού των Γερμανών. Οι μέθοδοι είναι ίδιες: μανία πρόκλησης πανικού ανάμεσα στους πληθυσμούς, φρικαλεότητες που διαπράττονται ψυχρά και μεθοδικά κατόπιν διαταγών και από καθήκον. Η ταυτότητα στα μέσα πρόκλησης των καταστροφών υπάρχει ακόμα και στις λεπτομέρειες (όπως είναι η διάδοση των πυρκαγιών στις πόλεις από πετρέλαιο που έχει χυθεί με αντλίες, οι μέθοδοι λεηλασίας, η προετοιμασία και η οργάνωση των μεταφορικών μέσων, για να διοχετευθούν τα προϊόντα κλοπής κτλ.). Ταυτότητα υπάρχει και στον επιδιωκόμενο σκοπό: εξόντωση της φυλής και μεθοδική καταστροφή της βιομηχανίας της.

Félix Sartiaux, Η Ελληνική Μικρασία, ό.π., σσ. 178-179

Συμπληρωματικό κείμενο 8

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

Για να παρακολουθήσει κανείς την αφήγησή μου, θα πρέπει να έχει κατά νου ότι η Ανατολή είναι ένας τόπος με τους δικούς του, σχεδόν ανύπαρκτους ρυθμούς προόδου. Τίποτα δεν έχει αλλάξει εκεί στο πέρασμα του χρόνου. Οι σύγχρονοι Τούρκοι είναι ίδιοι με τους προγόνους τους, εκείνους που ακολούθησαν τον Μωάμεθ τον Κατακτητή στις Πύλες της Κωνσταντινούπολης, στις 29 Μαΐου του 1453. Το απέδειξαν και τώρα αλλά και το 1876, τότε που ο Γλάδστον τους αποκήρυξε για τις ωμότητές τους σε βάρος των Βουλγάρων. Όποιος θέλει να αισιοδοξεί στηριζόμενος σε ευσεβείς πόθους θα βγει πικρά γελασμένος. Θα βγει επιπλέον και οικονομικά ζημιωμένος, αν εκτός από ελπίδες επενδύσει και χρήματα στη δυτική αντίληψη για τη δομή της Ανατολής.

Δεν είμαι ούτε φιλέλληνας ούτε τουρκόφιλος. Είμαι απλώς αμερικανόφιλος και πιστός χριστιανός. Πέρασα το μεγαλύτερο μέρος της ζωής μου σε περιοχές με έντονους τους φυλετικούς ανταγωνισμούς και έτσι απέκτησα εκ των πραγμάτων έναν και μοναδικό στόχο: να βοηθώ τους καταπιεσμένους ανεξάρτητα της φυλής στην οποία ανήκα: αυτό εξάλλου αποδεικνύεται και από τα τηλεγραφήματά μου προς το αμερικανικό υπουργείο των Εξωτερικών. Πολλοί Τούρκοι μου έκφρασαν την ευγνωμοσύνη τους για τη βοήθεια και την ανακούφιση που τους πρόσφερα σε διάφορες περιπτώσεις.

Γνωρίζω πολύ καλά τα θετικά χαρακτηριστικά των Τούρκων χωρικών, αλλά διαφωνώ με αρκετές ηθικές προσαγές της θρησκείας τους και δεν μπορώ να τους βλέπω με θαυμασμό όταν βιάζουν χριστιανές και στη συνέχεια τους κόβουν το λαιμό. Οι σφαγές που ήδη απαρίθμησα και που αρκούν για να στιγματίσουν τους Τούρκους δε θα είχαν συμβεί ποτέ αν δεν υπήρχε το Κοράνι, το παράδειγμα του Μωάμεθ, ο πόθος για αρπαγή και το πάθος για λεηλασία. Οι παλαιότερες αγριότητες τους όμως βουλιάζουν στην ασημαντότητα όταν τις συγκρίνει κανείς με τις γενικές σφαγές που διέταξε ο Αβδούλ Χαμίτ, ο Ταλαάτ Πασάς και ο Μουσταφά Κεμάλ.

Ας μη λησμονούμε εξάλλου ότι μόνο μετά την εξαγγελία του νέου συντάγματος πήρε σάρκα και οστά η ιδέα «Η Τουρκία στους Τούρκους». Μόνο τότε άρχισε να διαμορφώνεται η συγκεκριμένη εθνικιστική αντίληψη και να διαφαίνεται ότι προϋπόθεση για την υλοποίησή της ήταν η εξάλειψη του χριστιανικού στοιχείου από το χάρτη της αιματοβαμμένης αυτής χώρας. Το σχέδιο των Νεότουρκων είναι συνεπές προς την αρχή του ισλαμικού επεκτατισμού στη γενέτειρα του χριστιανισμού και αποτελεί φυσική συνέχεια της ισλαμικής επιθετικότητας.

George Horton, Αναφορικά με την Τουρκία, ό.π., σσ. 47-48

Συμπληρωματικό κείμενο 9

ΟΙ ΝΕΟΤΟΥΡΚΟΙ

Διαδήλωση υπέρ των Νεότουρκων το 1908 (Félix Sartiaux, *Η Ελληνική Μικρασία*, ό.π., σ. 154)

Αρχικά ήταν οι οπαδοί εθνικιστικής τουρκικής οργάνωσης, οι οποίοι στη συνέχεια οργανώθηκαν σε πολιτικό κόμμα (με το όνομα «Νέα Τουρκία»). Σκοπός τους οι μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία. Οι Νεότουρκοι υπήρξαν οι οργανωτές του κινήματος του 1908 στη Μακεδονία και τη Θράκη κατά του σουλτάνου από τον οποίο απέσπασαν τη χορήγηση συντάγματος. Οι ίδιοι λίγο αργότερα (1909) εκθρόνισαν το σουλτάνο και κυβέρνησαν την Τουρκία.

Félix Sartiaux, *Η Ελληνική Μικρασία*, ό.π., σ. 152

Συμπληρωματικό κείμενο 10

Ο ΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ

Εκείνες τις μέρες θυμάμαι ότι έβγαλε λόγο στη Θεσσαλονίκη ένα μέλος του τουρκικού υπουργικού συμβουλίου. Ο Τούρκος πολιτικός βροντοφώναξε ότι έπρεπε να κλείσουν όλα τα σχολεία των αυτόχθονων χριστιανών όπως και τα ξένα εκπαιδευτήρια που είχαν ανοίξει οι ιεραποστολές. Ποιο ήταν το επιχείρημά του; «Δεν μπορεί να υπάρξει κράτος δίχως σχολεία», είπε. «Και μόνο αν κλείσουμε τα χριστιανικά σχολεία θα γεννηθούν κατ' ανάγκη πια τα τουρκικά».

Συμπληρωματικό κείμενο 11

ΠΩΣ ΕΙΔΑΝ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ

Την ημέρα που εξαγγέλθηκε το σύνταγμα του 1908, βρισκόμουν στην Αθήνα. Η πρώτη γεύση που πήρα από αυτήν την εξέλιξη ήταν η εικόνα μιας ειρηνικής διαδήλωσης. Έλληνες διαδηλωτές, κρατώντας ελληνικές και οθωμανικές σημαίες, βάδισαν πανηγυρικά προς τα γραφεία της τουρκικής πρεσβείας, όπου εκδήλωσαν τον ενθουσιασμό τους για τη νέα πορεία που χάραζε η Τουρκία.

Οι Έλληνες και γενικά οι βαλκανικοί λαοί πίστεψαν τότε πως το νέο σύνταγμα σήμαινε ίσα δικαιώματα για όλους τους κατοίκους της Τουρκίας, ανεξάρτητα της θρησκείας τους. Ήθελαν να βλέπουν την κίνηση αυτή σαν την αυγή μιας νέας περιόδου φιλικών σχέσεων. Αν αυτή τους η αντίληψη αποδεικνυόταν ρεαλιστική, η Τουρκία σήμερα θα ήταν μια μεγάλη, ισχυρή, προοδευτική και ευημερούσα χώρα. Το αδύνατο σημείο στους ευσεβείς πόθους των χριστιανών επί του προκειμένου ήταν πως σε περίπτωση ίσων ευκαιριών και θεμιτού ανταγωνισμού οι χριστιανοί θα έβαζαν αμέσως στο περιθώριο τους μουσουλμάνους. Οι ισλαμιστές κατά συνέπεια θα βρίσκονταν αμέσως σε θέση υποτελους τόσο από εμπορική, βιομηχανική και οικονομική άποψη όσο και γενικότερα από κοινωνική. Η επίγνωση αυτής της πραγματικότητας έκανε τους Τούρκους να καταλήξουν στη «λύση» της εξόντωσης των χριστιανών. Επρόκειτο κατά κάποιο τρόπο για αντιστροφή ενός φυσικού φαινομένου: οι κηφήνες ετοιμάζονταν να σκοτώσουν τις μέλισσες.

George Horton, Αναφορικά με την Τουρκία, ό.π., σσ. 48-49

Συμπληρωματικό κείμενο 12

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΕΤΡΑ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ

Αμέσως μετά την ψήφιση του Συντάγματος, το πρώτο βήμα της κυρίαρχης τουρκικής φυλής ήταν να εδραιώσει την υπεροχή της με μέτρα καταστολής - ακόμα και με φόνους. Οι Τούρκοι, παράλληλα, αποφάσισαν να εξαναγκάσουν όλες τις μη τουρκικές φυλές να γίνουν στη γλώσσα, στους νόμους, στα ήθη και τα έθιμα «Οθωμανοί».

Αυτή η πολιτική διαφαίνεται ολοκάθαρα σε όσα επισημαίνει το άρθρο της Νέας Αλήθειας. Δεν πιστεύω να συνέλαβε ανθρώπινος νους ποτέ άλλοτε πιο ανόητο σχέδιο από αυτό: να υποχρεώσει ολόκληρα έθνη να αλλάξουν τη γλώσσα και τα έθιμά τους μέσα σε μια νύχτα. Αυτό το σχήμα φαντάζει ακόμα πιο απίθανο, αν λάβουμε υπόψη μας ότι αυτή η προσπάθεια γίνεται από ένα κατώτερο πολιτισμό που προσπαθεί να επιβληθεί σε έναν ανώτερό του. Οι Τούρκοι δεν είχαν ποτέ την πρόθεση να δώσουν ίσες ελευθερίες σε όλους τους λαούς που είχαν την ατυχία να βρίσκονται στο έλεός τους. Όταν απέτυχαν να τους εκτουρκίσουν, η εναλλακτική λύση που είχαν ήταν να τους αφανίσουν - πολιτική που δε χρειάζεται μακροπρόθεσμα σχέδια για να υλοποιηθεί.

George Horton, Αναφορικά με την Τουρκία, ό.π., σσ. 57-58

Συμπληρωματικό κείμενο 13

ΟΙ ΝΕΟΤΟΥΡΚΟΙ Η ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥΣ: ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΒΙΑΙΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ

Οι Νεότουρκοι, στο όνομα της δικαιοσύνης και της ελευθερίας, έβαψαν σε λίγο τα χέρια τους με τόσο αίμα, όσο δεν είχαν χύσει από πολλούς αιώνες οι πρόγονοί τους, παρόλο που ήταν άριστα εκπαιδευμένοι στην τέχνη της σφαγής.

Είχαν δύο προγράμματα: Το ένα, που ήταν για τα μάτια της Ευρώπης, περιείχε μεταρρυθμίσεις και ελευθερίες εμπνευσμένες δήθεν από τις ευγενικές ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης, για τις οποίες έδειχναν μια περιορισμένη και επιφανειακή γνώση· το άλλο ήταν για τους ίδιους και τους φίλους τους στο Βερολίνο, και ήταν ένα πρόγραμμα βίαιης κυριαρχίας και καταστροφής. Όσοι γνώριζαν λίγο την Ανατολή, δε γελάστηκαν· εξάλλου, κάποια σημάδια άνοιξαν τα μάτια των λιγότερο διορατικών για τον κυνισμό και τα αληθινά πάθη της φιλοπρωσικής Νέας Τουρκίας. Οι συγγραφείς *Aiaux* και *Ruiaux* διηγούνται πως από το 1908 οι Νεότουρκοι δεν έκρυβαν μέσα στην ίδια τη Σμύρνη τις πραγματικές τους διαθέσεις: «Ένας Έλληνας προύχων είχε πει στον Ναζίμ πως μια και το ελληνικό στοιχείο επικρατούσε στη Σμύρνη, θα έπρεπε να το έπαιρναν σοβαρότερα υπόψη τους [...]. Ο Ναζίμ, σε μια στιγμή παραφοράς, προδόθηκε λέγοντας: «Ίσως, μα αν ρίξω εκατό χιλιάδες Τούρκους στη Σμύρνη, η αναλογία μπορεί ν' αλλάξει!». Ξαπλωμένος στα μαξιλάρια, στα πόδια των Εμβέρ και Ναζίμ, ένας ευνοούμενος νεαρός Κούρδος αξιωματικός, γιος κάποιου αγά της Μεσοποταμίας, με αστραφτερά μογγόλικα μάτια, κίτρινο δέρμα και χείλια ανασηκωμένα, που να δείχνουν τα μυτερά δόντια του, παρακολουθούσε τις συζητήσεις με παθιασμένη προσοχή και κάρφωνε με διεισδυτικές ματιές αγριόγατου τους σεβάσμιους Αρμένιους και Έλληνες πρόκριτους που συζητούσαν σοβαρά. Ακούγοντας την εύστοχη απάντηση του Ναζίμ, που έφερε ρίγη, και αναλογιζόμενος αυτή τη σκηνή, προαισθάνθηκα αμέσως αυτό που μοιραία θα γινόταν κάποια μέρα.

Félix Sartiaux, *Η Ελληνική Μικρασία*, ό.π., σ. 154

Συμπληρωματικό κείμενο 14

Την κήρυξιν του πολέμου επηκολούθησεν η μονομερής υπό της τουρκίας κατάργησις των διομολογήσεων, συμπλήρωμα δε ταύτης θεωρούσιν οι τούρκοι και την κατάργησιν των προνομίων του ημετέρου γένους εν Τουρκία, διότι ούτω μόνον φρονούσιν ότι θα δυνηθώσι να επιτύχωσι τον εκτουρκισμόν ολοκλήρου της χώρας αυτών. Κατά το τέλος του παρελθόντος έτους και τας αρχάς του παρόντος το Κομιτάτον απασχολημένον με τας στρατιωτικές επιχειρήσεις και την παρασκευήν της αμύνης της χώρας είχε αποστρέψη την προσοχήν αυτού από του ελληνικού στοιχείου και η καταδίωξις είχε χαλαρωθή τουλάχιστον η συστηματική και γενική. Βεβαίως αι εκθέσεις του Γ΄ Προξενείου Σμύρνης δεν έπαυον του ν' αντέρωσι φόνους και κακώσεις Ελλήνων, τρομοκρατίαν της υπαίθρου χώρας υπό τουρκικών συμμοριών και δηώσεις ελληνικών κτημάτων, αι δε του Μητροπολίτου Ηρακλείας και του Προξενείου Ραιδεστού τας καταπιέσεις ας υφίσταντο οι εναπομείναντες χριστιανικοί πληθυσμοί από μέρους των μουσουλμάνων και των Τουρκικών Αρχών, αλλά εν τω συνόλω υπήρχε σχετική ησυχία καίτοι συνοδευομένη υπό απεριγράπτου δυστυχίας και ενδείας. Τελευταίως όμως η παρουσία υποβρυχίων Γαλλικών και Αγγλικών εν τη θαλάσση του Μαρμαρά παρέσχε θαυμασίαν πρόφασιν προς εξακολούθησιν του εξοντωτικού εναντίον του ελληνικού στοιχείου έργων των νεοτούρκων. Κατά τον περσινόν διωγμόν επετράπη εις τους χριστιανούς να αναχωρήσωσιν εις Ελλάδα. Την φοράν ταύτην το κομιτάτον αποφάσισε να μη επιτρέψη την αύξησιν του ελληνικού πληθυσμού του ελευθέρου βασιλείου αλλά χρησιμοποίησιν τον εργατικόν τούτον χριστιανικόν πληθυσμόν εξισλαμίζον και εκτουρκίζον αυτόν (ίσως και ίνα μη επαναληφθή η απειλή των αντιποίνων από μέρους της Ελλάδος αφού οι μεταναστεύοντες θα συνωκίζοντο εις τας νέας χώρας και φυσικώ τω λόγω εις τα τουρκικά χωρία τα οποία θα εξεκενούντο) διά τούτο και οι νυν απελαυνόμενοι στέλλονται εις το εσωτερικόν και συνοικίζονται εις μουσουλμανικά χωρία όπου μοιραίως θα εξαναγκασθώσι να ασπασθώσι τον ισλαμισμόν.

Ανέκδοτη επιστολή από το Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών

Συμπληρωματικό κείμενο 15

Το 1919, μετά την οθωμανική ήττα, εκατοντάδες χιλιάδες Ελλήνων προσφύγων επέστρεψαν από το εσωτερικό της Ανατολίας και επίσης από τη Μακεδονία και τη Θράκη, για να επανεγκατασταθούν κατά μήκος των ακτών και ειδικά στα παράλια του Αιγαίου που βρίσκονταν υπό ελληνική στρατιωτική κατοχή. Ο Α. Α. Πάλλης που ήταν υπεύθυνος γι' αυτές τις επιστροφές ως επίτροπος της κυβέρνησης των Αθηνών, γράφει πως πέτυχε μέσα σε μερικούς μήνες να φέρει πίσω από το εσωτερικό της Μικράς Ασίας κάπου 280.000 πρόσωπα.

Δ. Κιτσίκη, Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1280-1924), ό.π., σ. 189

Συμπληρωματικό κείμενο 16

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΣΜΥΡΝΗΣ ΧΟΡΗΓΕΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟΥΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΘΥΜΑΤΑ ΤΩΝ ΚΕΜΑΛΙΚΩΝ ΕΠΙΔΡΟΜΩΝ ΣΤΑ ΕΝΔΟΤΕΡΑ ΚΥΜΑ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΑΙΔΙΝΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΝΑΖΛΙ ΤΟ 1919

Η ελληνική διοίκηση χορηγούσε οικονομική βοήθεια και διένεμε αλεύρι, ρούχα και άλλα είδη πρώτης ανάγκης στους πρόσφυγες που είχαν πέσει θύματα των κεμαλικών επιδρομών στα ενδότερα. Το μεγαλύτερο κύμα φυγάδων έφτασε στη Σμύρνη μετά την καταστροφή του Αϊδινίου και του Ναζλί το 1919. Ανάμεσα σε αυτούς που χρειάζονταν και έπαιρναν βοήθεια ήταν και χιλιάδες Τούρκοι.

George Horton, *Αναφορικά με την Τουρκία*, ό.π., σ. 109

Συμπληρωματικό κείμενο 17

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΡΥΘΡΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ

Αξιοπρόσεκτο είναι το έργο του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού στη Σμύρνη, όπου από τα τέλη Δεκεμβρίου 1918 κλιμάκιο με επικεφαλής τον αρχίατρο Β. Τσουνούκα ασκούσε το έργο της περιθάλψεως όλων ανεξαιρέτως των κατοίκων. Συνολικά από τον Ιανουάριο του 1919 μέχρι το Φεβρουάριο του 1921 περιέθαλψε 224.750 Έλληνες, 47.425 Τούρκους, 18.328 Εβραίους, 7.905 Αρμένιους και 3.369 καθολικούς. Η δράση του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού επεκτάθηκε και έξω από τη Σμύρνη, με την ίδρυση ιατρείων και νοσοκομείων στα Βρύουλλα, στο Αϊβαλί, στη Μαγνησία και στο Αϊδίι. Παράλληλη είναι η φιλανθρωπική δράση στη Σμύρνη και στα περίχωρα, του Πατριωτικού Ιδρύματος.

Στην ουσία, παρά τις προσπάθειες που προαναφέρθηκαν, η περίθαλψη ενός ποσοστού εκτοπισμένων και αρρώστων, που σημειώθηκε τότε, ήταν μόνο ένα διάλειμμα στην ταλαιπωρία του ελληνικού πληθυσμού, που του μελλόταν πικρότερη τύχη στα επόμενα χρόνια.

I.E.E., τόμ. ΙΕ', σ. 107

Συμπληρωματικό κείμενο 18

Ο Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

Τα σύμφερα του πρώτου μεγάλου πολέμου μαζεύονται ολόμαυρα στα ελληνικά σύνορα: προς Β. η Σερβία μάχεται ηρωικά εναντίον των επιδρομέων. Ένας νέος κίνδυνος προβάλλει προς Α. με την είσοδο της Τουρκίας στον πόλεμο ως συμμάχου των Κεντρικών Δυνάμεων (28 Οκτωβρίου 1914). Μια εβδομάδα αργότερα ο Άγγλος πρωθυπουργός δηλώνει ότι ο σουλτάνος έσκαψε μόνος του το λάκκο. Σε λίγους μήνες, τον Ιανουάριο του 1915, αρχίζουν οι επιχειρήσεις της Entente στα Δαρδανέλια. Ο τσάρος και οι Ρώσοι διπλωμάτες αρχίζουν τώρα να τρέφουν τις πιο

μεγάλες ελπίδες να υποκαταστήσουν τους Τούρκους ως νόμιμοι κληρονόμοι των Βυζαντινών αυτοκρατόρων και να ιδούν τον σταυρό και τη σημαία τους με τον δικέφαλο βυζαντινό αετό να κυματίζει επάνω στον τρούλο της Αγ. Σοφίας. Έτσι λοιπόν οι πόθοι των Ρώσων προβάλλουν στον ίδιο ορίζοντα, όπως και τα όνειρα των Ελλήνων, και επομένως εναντιώνονται οι μεν στους δε. Η Ελλάδα φοβάται από τη συμμετοχή των Ρώσων στον πόλεμο και τανάπαλιν η Ρωσία δεν επιθυμεί την ανάμειξη των Ελλήνων.

Τότε η Θεσσαλονίκη αποκτά εξαιρετική κίνηση και γίνεται το πιο μεγάλο λιμάνι ανεφοδιασμού των Σέρβων και Αγγλογάλλων, που έχουν βάση των επιχειρήσεών τους τη Λήμνο, ελληνικό νησί του ΒΑ Αιγαίου. Η Entente ήθελε την Ελλάδα σύμμαχο, αλλά χωρίς να της δώσει σαφείς εγγυήσεις, γιατί επιθυμούσε να περιποιηθεί τη Βουλγαρία και, για να την παρασύρει στο πλευρό της, ήταν διατεθειμένη να της παραχωρήσει ακόμη και την περιοχή της Καβάλας.

Ο Βενιζέλος κατέβαλε τότε όλες τις προσπάθειες να προσανατολίσει τον βασιλιά Κωνσταντίνο και το Γενικό Επιτελείο (οι αρχηγοί του Βίκτωρ Δουσμάνης και Ιωάννης Μεταξάς προβάλλουν αντιρρήσεις) προς την Entente και να φέρει την Ελλάδα στο πλευρό της. Πιστεύει πραγματικά ότι ο πόλεμος θα τελειώσει με τη νίκη της Entente και ότι η Ελλάδα πρέπει να επωφεληθεί απ' αυτή την ευκαιρία, για να πραγματοποιήσει τις εθνικές της διεκδικήσεις, αλλά οι στρατιωτικές νίκες των Γερμανών και Αυστριακών σε όλα τα μέτωπα, η αποτυχία της Entente στα Δαρδανέλια έχουν κάνει εφεκτικούς πολλούς Έλληνες και προ πάντων τη βασιλική οικογένεια. Αυτοί πιστεύουν κιάλας στη γερμανική νίκη.

Τα μέλη της κυβερνήσεως είναι διαιρεμένα και υποστηρίζουν την ουδετερότητα, εφόσον τα αποτελέσματα των στρατιωτικών επιχειρήσεων και των διπλωματικών διαπραγματεύσεων δεν είναι ακόμη καθαρά. Η διχογνωμία, που κυριαρχεί ανάμεσα στους υπουργούς, είναι προδρομικό σημάδι της καταστρεπτικής διχόνοιας που σε λίγο θα κατασπαράξει την Ελλάδα. Η αυλή, το υπουργικό συμβούλιο, η βουλή και ο λαός ζουν ώρες γεμάτες ταραχή και αγωνία. Η περίοδος της αρμονικής συνεργασίας βασιλιά και Βενιζέλου έχει πια λήξει. Τα πολιτικά πάθη ανάβουν, η πολιτική των συναλλαγών και η ευνοιοκρατία αρχίζουν να ξαναπαρουσιάζονται και να υπονομεύουν το πολύτιμο έργο που είχε συντελεστεί ως τότε. Το πήγαινε-έλα των πρεσβευτών των μεγάλων δυνάμεων, οι συνεντεύξεις τους με τα μέλη της ελληνικής κυβερνήσεως, οι πιέσεις και οι μηχανορραφίες διαδέχονται η μια την άλλη. Μερικοί αντιπρόσωποι των δυνάμεων πετυχαίνουν να εξαγοράσουν εφημερίδες της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, για να επηρεάσουν την κοινή γνώμη και να προσανατολίσουν τις ψήφους των εκλογέων προς το ένα ή προς το άλλο μέρος.

Απ. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 352-353